

W A T E R L A N D

Rapport no. 302

Afdeling Streekonderzoek

232584

INHOUD		Blz.
INLEIDING		3
KAARTJE		4
HOOFDSTUK I	HET GEBIED	5
	§ 1 Enkele grepen uit de geschiedenis	
	§ 2 De economische activiteit	
HOOFDSTUK II	ENKELE PRODUCTIE-OMSTANDIGHEDEN	10
	§ 1 De grond	
	§ 2 De bedrijfsgrootte	
	§ 3 Ontsluiting en verkaveling	
	§ 4 Pacht en eigendom	
	§ 5 Openbare nutsvoorzieningen	
HOOFDSTUK III	DE BEDRIJFSVOERING	22
	§ 1 Veebezetting	
	§ 2 Graslandgebruik	
	§ 3 Fokkerij en k.i.	
	§ 4 Fluimveehouderij	
HOOFDSTUK IV	DE AGRARISCHE BEVOLKING	27
	§ 1 Bedrijfshoofden	
	§ 2 Kindertal	
	§ 3 De zoons	
	§ 4 De dochters	
HOOFDSTUK V	ARBEIDSAANBOD EN WERKGELEGENHEID	33
	SAMENVATTING EN CONCLUSIES	37
	BIJLAGEN	40

INLEIDING

In het najaar van 1952 verstrekte de Stichting voor de Landbouw aan de afdeling Streekonderzoek een opdracht voor een onderzoek in Waterland, het gebied ten noorden van Amsterdam. Het doel hiervan is richtlijnen te verstrekken ter verbetering van de landbouwkundige omstandigheden in het gebied.

Waterland valt, wat de agrarische verhoudingen betreft, in twee gebieden uiteen, nl. in een westelijk gebied, dat in hoofdzaak de gemeenten Oostzaan, Ilpendam en Landsmeer omvat en in een oostelijk gebied, waarin gelegen zijn Broek in Waterland, het landelijke gedeelte van Amsterdam-noord en een deel van Monnikendam.

In het eerstgenoemde gebied - het Ilperveld en omgeving - hangen de problemen in de agrarische bedrijfstak voornamelijk samen met de ongunstige verkavelingstoestand, de moeilijke bereikbaarheid van de percelen en de slechte waterbeheersing. Daardoor is de bedrijfsvoering aldaar zeer ongezond te noemen. Deskundigen hebben het zo gesteld: men moet zo spoedig mogelijk kiezen tussen of het prijsgeven van Waterland-west als landbouwgebied of een cultuurtechnisch ingrijpen in de structuur van dit gebied, waardoor de boeren en landarbeiders een redelijk bestaan kan worden gewaarborgd. Het is bekend, dat men aan het Ilperveld nog een zekere waarde als natuurmonument toekent. Het is dus de vraag in hoeverre men bij een voorgenomen cultuurtechnische sanering in botsing komt met natuurbeschermingsbelangen.

In het oostelijke gebied zijn de cultuurtechnische problemen minder urgent dan in het Ilperveld e.o., hoewel ook dit gebied slecht ontsloten is en de bruikbaarheid van de vaarwegen gering. Ook hier liggen gebieden, waar de natuurbescherming belangrijk is.

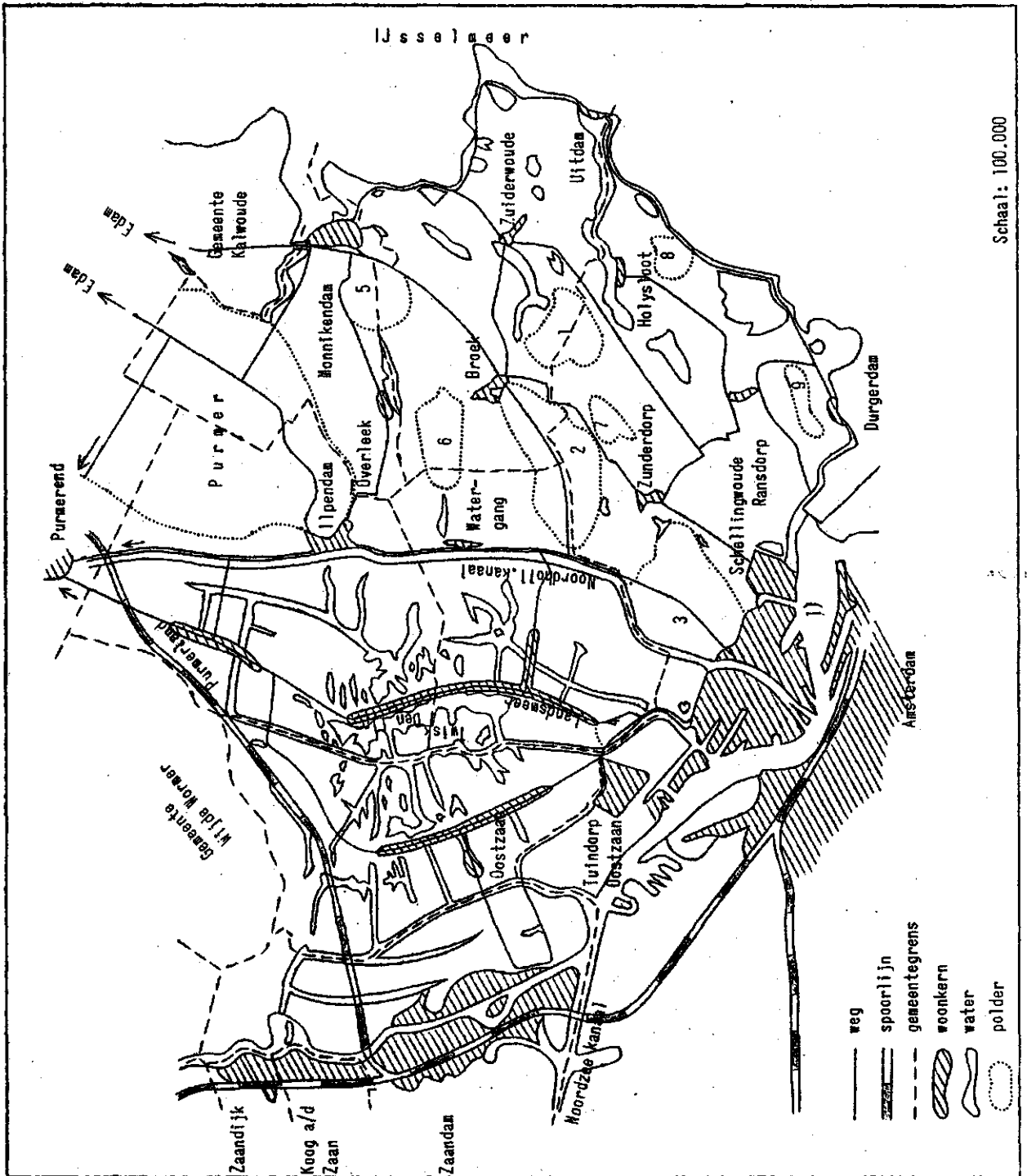
Waarschijnlijk wordt in het westelijke deel van Waterland een bedrijfsvoering op hoog niveau mede belemmerd door factoren op sociaal terrein. Doch het is niet de taak van de afdeling Streekonderzoek geweest hiernaar te speuren. Drs. De Haan, directeur van het Sociografische Bureau voor de Zaanstreek, zal o.m. aan dit facet aandacht besteden in zijn rapport aan de Directie van de Landbouw.

Overigens zijn nog meer afspraken gemaakt met de heer De Haan. Vandaar dat het onderzoek van de afdeling Streekonderzoek niet volledig is geweest. Oorspronkelijk zouden beide rapporteurs gelijktijdig met hun rapport verschijnen, doch door allerlei omstandigheden kon dit niet het geval zijn. Het lijkt evenwel gewenst te zijner tijd beide rapporten te raadplegen, wil men een duidelijk beeld verkrijgen van de problemen in Waterland.

Dit rapport is samengesteld door afdeling Streekonderzoek o.l.v. dr. M.A.J. Visser.

December 1957.

HET GEBIED

Droogmakerijen:

- 1 - Belmermeer
- 2 - Broekerveer
- 3 - Buikslotermeer
- 4 - Wilkebreuk
- 5 - Monnikenmeer
- 6 - Noordmeer
- 7 - Burmeer
- 8 - Blikmeer
- 9 - Durgerdammer Die

HOOFDSTUK I

HET GEBIED

§ 1 Enkele grepen uit de geschiedenis

De landbouw is in Waterland een eeuwenoud bedrijf, maar de betekenis ervan voor de welvaart van de bevolking is door de eeuwen heen niet altijd even groot geweest. Omstreeks 1300 werd het gebied nog geheel door zout water omspoeld en lagen er binnendijs vele meren. Door de uiterst gebrekkige waterbeheersing (de windmolen deed eerst in de 16de eeuw zijn intrede) stond het lage veenland in herfst, winter en voorjaar langdurig blank, zodat de landbouw (veehouderij) slechts een zeer schamel bestaan kon opleveren. Geen wonder dat de bevolking van dit waterrijke gebied langs de Zuiderzee zich mede toeleigde op de visserij, waaruit zich na de middeleeuwen walvisvaart, scheepvaart en handel ontwikkelden. In de 17de eeuw bereikte deze ontwikkeling voor Waterland haar hoogtepunt en dankte de bevolking hieraan grote welvaart. Voor de landbouw had deze welvaart belangrijke gevolgen. Met de vergaarde kapitalen werden verscheidene Waterlandse meren drooggelegd en verbeteringen in de bemaling aangebracht.

Tabel 1

DROOGMAKERIJEN IN WATERLAND

Droogmakerij	Jaar van concessie	Oppervlakte in ha
Belmermeer	1623	133
Broekermeer	1624	310
Buikslotermeer	1624	322
Wilmkebreek	1633	28
Monnikermeer	1863	136
Noordmeer	1863	133
Burkmeer	1863	27
Blijkmeer	1873	49
Durgerdammer Die	1879	40
Totaal	-	1178

Na het verval van handel en scheepvaart in Waterland, door de concentratie ervan in Amsterdam, liep de bevolking van Waterland geleidelijk terug en werd de landbouw meer en meer weer het hoofdmiddel van bestaan, met uitzondering van de plaatsen langs de Zuiderzeekust, zoals Monnikendam, Uitdam, Durgerdam en Schellingwoude, waar de visserij en de hieraan verwante bedrijfstakken tot vandaag nog niet helemaal zijn verdwenen.

De economische activiteit in Waterland is sedert de Gouden Eeuw sterk gericht op de voorziening van Amsterdam. De Waterlandse boeren produceren sinds eeuwen voor deze stad de consumptiemelk, welke tot in de jaren dertig zelfs door een deel der boeren zelf naar de stad werd vervoerd en uitgevent. In Landsmeer en in mindere mate in Oostzaan ontwikkelde zich de handel in agrarische produkten, mede door de handelsmentaliteit der bewoners. Naast de stoffelijke voorziening heeft Waterland in de loop der laatste eeuwen ook voortdurend zijn overvloedige bevolking naar Amsterdam zien ver trekken. Sedert de verbeteringen in de communicatiemiddelen in deze eeuw is ook het forensisme op Amsterdam en de Zaanstreek sterk toegenomen, voornamelijk als gevolg van de grote uitbreiding van de werkgelegenheid in de industriële bedrijven van Amsterdam-noord en in mindere mate, van de Zaanstreek. Hetgeen tot gevolg had, dat Oostzaan en vooral Landsmeer de laatste driekwart eeuw, wat de bevolking betreft, sterk groeiende gemeenten zijn geworden.

Tabel 2

LOOP VAN DE BEVOLKING SINDS 1880

Gemeente	Aantal inwoners per 31-12-1880	Indexcijfer van de bevolking(1880=100)				
		1880	1910	1930	1947	1955
Broek in Waterland	1503	100	103	110	108	113
Monnikendam	2676	100	90	92	103	115
Ilpendam	1824	100	117	128	133	141
Landsmeer	1565	100	148	222	253	385
Oostzaan	2405	100	149	162	179	188
Vijf gemeenten ¹⁾	9973	100	120	139	151	180

Bron: C.B.S.-gemeentelijke cijfers.

1) In het vervolg wordt in dit rapport gesproken van Waterland, indien het het gehele gebied betreft met Amsterdam-noord, van vijf gemeenten, als het gebied zonder Amsterdam-noord bedoeld wordt.

§ 2. E c o n o m i s c h e a c t i v i t e i t

Getraacht zal worden zeer in het kort de economische structuur van elke afzonderlijke Waterlandse gemeente te schetsen. Wij beginnen met Monnikendam, het enige "stādje" in Waterland, dat ook in zijn economische structuur een enigszins afzonderlijke positie inneemt, omdat het in sterkere mate dan de andere Waterlandse gemeenten niet-agrarische bedrijven binnen zijn grenzen herbergt, terwijl het bovendien de enige gemeente is, waar de boeren min of meer verspreid op het land wonen, in plaats van overwegend in de woonkern. Vanouds een vissersplaats heeft de visserij er thans praktisch niets meer te betekenen. Des te meer echter de visverwerkingsindustrie, welke in deze eeuw een flinke uitbreiding heeft ondergaan, terwijl de visserij zelf zeer sterk moest worden ingekrompen. Voor de visverwerkingsbedrijven wordt de vis uit verschillende Zuiderzee- en Noordzeehavens aangevoerd en na verduurzaming voor een belangrijk deel uitgevoerd. Het personeel van deze bedrijven bestaat niet alleen uit Monnikendamers, maar ook uit Volendamers en Markers. Eveneens in verband met de visserij staat de scheepsbouw, welke nog steeds van betekenis is voor Monnikendam. Nu de vissersvloot geleidelijk aan het verdwijnen is, wordt compensatie gevonden in de verandering en het onderhoud van botters voor de pleziervaart. Ook de handel in vis mag niet ongenoemd blijven. Het betreft hier kleine eenmansbedrijfjes, geen groothandel.

Ondanks de genoemde industriële bedrijvigheid is de landbouw toch relatief nog van grote betekenis voor Monnikendam. Ongeveer een vijfde deel der mannelijke beroepsbevolking werkt hierin. De economische structuur was in het nabije verleden tamelijk stabiel. Behalve een verschuiving van de visserij naar de visverwerkingsbedrijven trad er eigenlijk geen noemenswaardige wijziging op.

Als verzorgingscentrum heeft Monnikendam weinig betekenis; de middenstand is hoofdzakelijk op plaatselijke voorziening afgestemd.

Broek in Waterland is overwegend een boerendorp met een groep verzorgers en forensen. Het tot de gemeente behorende Zuiderwoude is een praktisch zuiver boerendorp, waar een kleine 70% der mannelijke beroepsbevolking werkt in de landbouw, terwijl het aan de Zeedijk gelegen Uitdam half boeren- half vissersplaats is. Deze laatste twee dorpen vertonen geen enkele groei, terwijl het dorp Broek na de Tweede Wereldoorlog een geringe bevolkingsuitbreiding te zien geeft, hoofdzakelijk door een vergroting van het aantal forensen.

Ilpendam is van de Waterlandse gemeenten de meest agrarische, 46% van de mannelijke beroepsbevolking werkt er in de landbouw. In de loop van deze eeuw is echter toch relatief het aantal agrariërs teruggelopen, als gevolg van een toegenomen forensisme op Amsterdam. In 1947 was het aantal forensen ongeveer 30%. Dit percentage geldt niet alleen voor het hoofddorp Ilpendam, maar evenzeer voor de dorpen Purmerland en Den IJp.

Landsmeer is ongetwijfeld het sterkste beïnvloed door de groei van het nabije Amsterdam. Er ontwikkelde zich reeds in de vorige eeuw met Amsterdam een krachtige handel in agrarische produkten, terwijl de woningnood in de stad - vooral na de beide wereldoorlogen - het aantal woonforensen sterk deed toenemen. De agrariërs maken hier dan ook slechts 18% van de mannelijke beroepsbevolking uit, tegen de forensen 47% (voor het grootste deel industriearbeiders). De handel in agrarische produkten hangt vooral samen met de pluimveeteelt, maar is van meer dan plaatselijke betekenis; er is een belangrijke handel in eieren en in slachtpluimvee. Het geringe percentage agrariërs houdt ongetwijfeld ook verband met de buitengewoon ongunstige omstandigheden, waaronder de landbouw in Landsmeer moet worden bedreven. Tot Landsmeer behoort ook het dorpje Watergang, dat een praktisch zuiver agrarisch dorp is met een eigen verzorgingsapparaat. Het is van Landsmeer gescheiden door het Noordhollands Kanaal.

Oostzaan lijkt in economisch - trouwens ook landbouwkundig - opzicht veel op Landsmeer. Het is minder eenzijdig op Amsterdam gericht, maar heeft vanouds eveneens sterke banden met de Zaanstreek, waartoe het planologisch wordt gerekend. Ook hier is de handel in zuivelprodukten en in pluimvee van belang. De landbouw heeft er te kampen met ongunstige omstandigheden. Het forensisme is wat minder groot dan in Landsmeer, doordat na de laatste wereldoorlog in Oostzaan minder woningen gebouwd zijn.

Rest ons nog het landelijke gebied van Amsterdam-noord, dat in overwegende mate op de landbouw georiënteerd is. Ook hier heeft Amsterdam echter een belangrijk forensisme (+ 40%) veroorzaakt. De dorpjes zelf hebben buiten de landbouw en de visserij nauwelijks enige bedrijvigheid van betekenis. De visserij is geen omvangrijke bestaansbron meer en komt alleen nog voor in Durgerdam en in nog mindere mate in Schellingwoude. In deze laatste plaats geeft de bediening van de Oranjesluizen vele handen werk. De gegevens, waaraan bovenstaande beschouwingen zijn ontleend, zijn te vinden

in bijlage 1, welke van alle gemeenten cijfers bevat van het aantal in de verschillende bedrijfstakken werkende mannen volgens de gehouden beroepstelling.

Uit dit summiere overzicht van de economische activiteiten van de Waterlandse bevolking springt wel duidelijk naar voren, dat enerzijds de landbouw ter plaatse, anderzijds de werkgelegenheid in Amsterdam en in de Zaanstreek de pijlers vormen voor de welvaart in het gebied. Het forensisme is vooral na de laatste wereldoorlog zo sterk toegenomen, dat er thans meer forensen op het Waterlandse platteland wonen dan agrariërs. Tabel 3 is gebaseerd op de volks- en beroepstelling van 1947. Ongetwijfeld is sindsdien het forensisme nog aanzienlijk toegenomen.

Tabel 3

AGRARIËRS EN WOONFORENSEN

Gemeente	Aantal mannelijke beroepspersonen	Mannelijke agrarische beroepspersonen		Mannelijke woonforensen	
		in aantal	in %	in aantal	in %
Broek in Waterland	502	199	40	141	28
Monnikendam	810	190	23	193	24
Ilpendam	783	373	48	219	28
Landsmeer	1226	227	19	560	46
Oostzaan	1425	296	21	666	47
Vijf gemeenten	4746	1285	27	1779	39

Bron: C.B.S.-volks- en beroepstelling 1947.

Ongeveer 27% van de werkende mannen leeft dus van de landbouw, terwijl 39% een forensenbestaan leidt. Het overgrote deel hiervan werkt in de industriële bedrijven in Amsterdam. In de Zaanse industriële werken praktisch alleen Oostzaners. Tot het genoemde percentage forensen behoren natuurlijk ook mensen, die buiten hun eigen gemeente in een andere Waterlandse plaats werken; hun aantal is evenwel niet groot en te verwaarlozen t.o.v. de Amsterdamse groep, behalve wanneer het de visverwerkingsbedrijven in Monnikendam betreft. Opgemerkt dient nog te worden, dat niet alle forensen Waterlanders zijn. De woningen in Landsmeer zijn juist gebouwd voor woningzoekenden van de Amsterdamse bedrijven. Hier hebben zich dus vele Amsterdamse gezinnen gevestigd.

HOOFDSTUK II

ENKELE PRODUCTIE-OMSTANDIGHEDEN

§ 1. De grond

Hetgeen in dit hoofdstuk is vermeld over de bodemgesteldheid en de geschiktheid van de grond voor agrarisch gebruik, is in hoofdzaak ontleend aan een rapport van de Stichting voor Bodemkartering getiteld: "Rapport van de verkenning van de bodemgesteldheid van het zuidelijke gedeelte van de provincie Noord-Holland", door ir. L.J. Pons en J.L. Kloosterhuis. Het valt buiten het bestek van dit onderzoek uitvoerig in te gaan op de vorming van het gebied van Waterland, zodat hiervoor naar bovengenoemd rapport van de Stichting voor Bodemkartering zij verwezen.

Geologisch behoort Waterland tot het uitgestrekte veengebied van Holland en Utrecht. Het veenpakket, dat in Waterland twee tot drie meter dik is, rust op oude zeeklei, bekend uit de droogmakerijen. Als gevolg van tijdelijke overspoelingen met zeewater tijdens de vorming van het veen bevinden zich dunne laagjes klei in het veen, terwijl tenslotte door langduriger overspoeling met brak water uit de inmiddels ontstane Zuiderzee de veengroei tot stilstand kwam en tussen de 20 en 40 cm klei op het veen werd afgezet. Door de kracht van het overstromingswater sloeg op sommige plaatsen het veen weg, waarna de wind het ontstaan van kleine en grotere meren bevorderde.

Op de verdere bodemkundige ontwikkeling heeft de mens een grote invloed uitgeoefend. In de Middeleeuwen raakte het gebied bewoond en begon de mens het land in gebruik te nemen. Reeds in 1300 was het gebied omkaad. Men groef sloten, waardoor een gebrekige ontwatering kon plaats hebben. De bedijking verhinderde echter niet, dat in herfst en winter het land blank kwam te staan. Men profiteerde hierdoor van de vruchtbare klei, welke telkenjare op het land werd afgezet. Inmiddels begon door de ontwatering het land in te klinken, vooral nadat in de 16de eeuw de bemaling met windmolens in zwang kwam. In de loop der tijden is daardoor de oppervlakte wel 1 tot 2 meter gedaald.

Ook het afgraven van het veen voor de turfwinning heeft het landschap bodemkundig ingrijpend gewijzigd. Voornamelijk in het westen (Oostzaan, Landsmeer en Den IJp) had deze "wilde" vervening plaats, waarbij vooral de randen van de percelen werden afgegraven, waardoor breed water en zeer smalle lange stukken land overbleven. Het Twiske- en het IJperveld zijn op deze wijze ontstaan. Gedeelte-

lijk zijn de ontstane watergangen later weer verland.

Een andere menselijke activiteit - het droogmaken van verschillende meren - heeft ertoe geleid, dat de oppervlakte cultuurgrond sterk is uitgebreid, al wordt het gebied nog steeds door vele z.g. dieën en eën doorsneden. De droogmakerijen in Waterland waren niet altijd een succes; het restveen dat op de oude zeeklei rust en ook de oude zeeklei zelf zijn niet overal van goede kwaliteit.

Tenslotte heeft de mens ingegrepen in de slechte cultuurtoestand van een deel der in Waterland voorkomende wilde verveningen, te weten in het Twiskegebied. Door ingrijpende werken, waarbij het veen met zand en zavel vermengd in de bovenlaag terugkomt, wordt hier een nieuwe en modern ingedeelde polder gemaakt.

Hoe is het nu gesteld met de huidige bodemgesteldheid en met de geschiktheid voor land- en tuinbouw? Het rapport van de Stichting voor Bodemkartering geeft - voor zover een "verkenning" dat mogelijk maakt - een gedetailleerd beeld van de toestand van de afzonderlijke polders en het oude land. Wij volstaan daarom hier met een korte samenvatting:

De reeds genoemde oppervlakte-kleilaag, welke praktisch in het gehele gebied het veen bedekt, varieert niet alleen van plaats tot plaats in dikte, maar ook in samenstelling. De dikte bedraagt van 20 tot 40 om en neemt in grote trekken van het westen naar het oosten toe. De lichtste gronden komen voor in de polder Oostzaan, in de gemeenten Oostzaan, Landsmeer en IJpendam, ten oosten en westen van de nieuwe Twiskepolder. Op zichzelf zijn deze venige kleigronden niet ongeschikt voor tuinbouw, maar door de wilde verveningen, welke hier hebben plaats gehad, is het bodemprofiel zo verstoord, dat nog slechts kleine en betrekkelijk geïsoleerde stukjes land in de oude toestand verkeren. De aangrenzende sloten zijn veelal weer verland en bij het oude veenland gevoegd. Dit nieuwe of "kraggenland" is van zeer matige kwaliteit: het veen is zo slap dat het beweiding nauwelijks verdraagt, terwijl slechts grassen van matige kwaliteit er een voedingsbodem vinden. Onderbemaling biedt weinig uitzicht, daar dit land zeer sterk inklinkt, waarbij het ernaast gelegen stevigere oude veen hoger en dus droger zou worden. Een ongelijkmatige ligging zou hiervan het gevolg zijn. Langs de weinig verveende randen van de polder Oostzaan, in de voormalige banne Purmerland en in het noordoostelijke deel

van Waterland komt een wat zwaarder kleidek voor van ongeveer 20 tot 30 cm. dikte. Afgezien van plaatselijke verschillen is deze kleibovengrond in het algemeen tamelijk humeus en goed doorworteld. Er komen banen in voor van stugge potklei in de laag van 20 tot 40 cm. Het grasland is hier van matige tot goede kwaliteit, afhankelijk van de verzorging.

In het zuidelijke deel van Waterland komen naast lichte dunne kleidekken ook dikkere grijze pikkleidekken voor in een zeer onregelmatig patroon.

De drooggemaakte meren bezitten een bovengrond van restveen, rustend op oude zeeklei.

Met betrekking tot de geschiktheid van de grond voor tuinbouw, akkerbouw en veehouderij komt het rapport van de Stichting voor Bodemkartering tot de conclusie, dat het oude land van Waterland in zijn geheel praktisch alleen geschikt is voor grasland. Voor bouwland is het te nat, terwijl het voor de tuinbouw overwegend te zwaar is en bovendien ongeschikt wegens de sterke wisselingen in het profiel van lage natte tot droge knippige gronden. Ook de meeste drooggemaakte meren zijn alleen geschikt voor gebruik als grasland, doordat zij voor tuinbouw te nat zijn met een ondoorlatende ondergrond of een ingedroogde bovengrond bezitten. Voor bouwland is een enkel hoekje geschikt, zoals in het noordoosten van de Broekermeer. Het nieuw ontgonnen Twiskegebied wordt geschikt geacht voor grasland en voor bouwland met vochteisende landbouwgewassen.

Al met al blijkt uit het onderzoek van de Stichting voor Bodemkartering, dat de eigenschappen van de Waterlandse bodem geen ingrijpende wijzigingen in het agrarische grondgebruik toelaten. Zelfs voor grasland zijn de mogelijkheden op verschillende gronden beperkt.

§ 2. De bedrijfs grootte

Van de grondgebruikers in het gebied Waterland¹⁾ is 86% zuiver boer, d.w.z. heeft geen inkomsten uit een ander beroep (beroepsgroep A). Zoals algemeen in de weidestrecken van ons land is het uitoefenen van een nevenberoep in Waterland zeldzaam (2% der grondgebruikers, beroepsgroep B). Ook het gebruik van cultuurgrond door niet-agrariërs en landarbeiders (beroepsgroep C) heeft weinig te betekenen; deze groep omvat 8% van alle grondgebruikers

1) Het gebied omvat die delen van de gemeenten Broek in Waterland, Monnikendam, Ilpendam, Landsmeer, Oostzaan, welke buiten de Purmer en enkele nieuwe randpolders vallen, benevens Amsterdam-noord.

en exploiteert 3% van alle cultuurgrond. Het zijn meest bedrijfjes met minder dan 5 ha cultuurgrond. Tenslotte kan men nog een groep van z.g. schijnbedrijfjes onderscheiden, waaronder verstaan worden bedrijfjes van oudere boeren, die nog een klein restje van hun vroegere bedrijf in gebruik hebben (beroepsgroep D) (Bijlage 2).

Het is de bedoeling, in het volgende zoveel mogelijk alleen de beroepsgroep A en de bedrijven van 1 ha en groter in het onderzoek te betrekken, aangezien de overige genoemde groepen grondgebruikers voor het beeld van de landbouw in Waterland feitelijk van geen betekenis zijn.

Het overgrote deel der Waterlandse veehoudersbedrijven is tussen de 5 en 30 ha groot. Er zijn echter ook kleinere bedrijven. Volgens de C.B.S.-landbouwtelling 1955 is van de bedrijven van 1 ha en groter 10% kleiner dan 5 ha. In IJpendam en Oostzaan komt zelfs een aantal bedrijfjes voor in de grootteklasse van 1-2½ ha. In Oostzaan zijn dit alle pluimveebedrijven, welke uiteraard met weinig cultuurgrond toe kunnen. In IJpendam is op deze kleine bedrijfjes de pluimveeteelt echter van geen betekenis.

De gemiddelde bedrijfsgrootte in Waterland ligt bij de 12 ha. Tabel 4 geeft een indruk van de verdeling over de diverse grootteklassen. Duidelijk blijkt het grote aantal te kleine bedrijven. Gaat men van het standpunt uit, dat in de huidige tijd een weidebedrijf ten minste 10 ha groot moet zijn om een lonende exploitatie mogelijk te maken, dan is in Waterland in het geheel niet minder dan 42% beneden de maat.

Tabel 4.

DE GROOTTEKLASSEN

Groep A

Grootteklasse	Aantal bedrijven	Oppervlakte cultuurgrond in ha	Percentage per grootteklasse	
			bedrijven	cultuurgrond
1 - 2½ ha	14	25,5	2	0
2½ - 5 ha	49	188,9	8	3
5 - 7½ ha	87	540,5	14	7
7½ - 10 ha	110	947,0	18	13
10 - 15 ha	163	1996,0	27	27
15 - 20 ha	118	2023,0	20	28
20 ha en groter	63	1649,3	11	22
Waterland	604	7370,2	100	100

Bron: C.B.S. 1955.

Tussen de gemeenten bestaan vrij grote verschillen (zie tabel 5). Het gunstigste is de situatie in Amsterdam-noord, gevolgd door die in Monnikendam en in Broek. De gemeenten met het merendeel van hun cultuurgrond ten westen van het Noordhollands Kanaal staan er het slechtste voor. Het is juist hier, dat veel vaarland voorkomt en de ongunstige grootte der bedrijven gepaard gaat met een buitengewoon slechte verkaveling en ontsluiting van het land. Wij komen daar nog nader op terug, maar willen hier toch reeds wijzen op het samengaan van een aantal voor de landbouw zeer ongunstige factoren in dit deel van Waterland. Voor de gemeente Ilpendam dient feitelijk onderscheid te worden gemaakt tussen het dorp Ilpendam en het dorp Den Ilp. Het laatste - bewesten het Noordhollands Kanaal - heeft een deel der landerijen in het Ilperveld en is trouwens in het algemeen met zeer veel ongunstigere produktie-omstandigheden beschoren dan Ilpendam, zodat het gemiddelde der gemeente vooral door Den Ilp en in mindere mate ook door Purmerland wordt gedrukt.

Tabel 5

DE BEDRIJFSGROOTTE

Groep A

Gemeente	Aantal bedrijven	Oppervlakte cultuurgrond in ha	Gemiddelde grootte in ha
Broek in Waterland	113	1480,1	13,1
Monnikendam	56	735,7	13,1
Ilpendam	119	1235,0	10,4
Landsmeer	92	1183,8	12,9
Oostzaan	88	775,3	8,8
Amsterdam-noord	136	1960,3	14,4
Waterland	604	7370,2	12,2

Bron: C.B.S. 1955.

Het is niet alleen interessant, maar ook van belang voor de in de toekomst te verwachten verdere ontwikkeling, welke veranderingen er in het beeld van de bedrijfsgrootten zijn waar te nemen. Bijlage 3 geeft een beeld van de ontwikkeling van alle bedrijven in de vijf gemeenten, ook van die, welke buiten het eigenlijke Waterland lagen sinds het begin van deze eeuw. Opgemerkt zij, dat, helaas, het landelijke gebied

van Amsterdam-noord niet in deze beschouwing kon worden opgenomen, omdat deze gegevens voor dit deel van Amsterdam ons niet bekend zijn. Het is echter waarschijnlijk, dat de gang van zaken in Amsterdam-noord grote overeenkomst heeft vertoond met het verloop in Broek.

Allereerst valt het in het oog, dat het aantal bedrijven in 1910 ongeveer even groot was als in 1950. In deze periode hebben zich evenwel toch duidelijke veranderingen voltrokken. Zo ziet men in alle gemeenten een daling van de gemiddelde bedrijfs-grootte, als gevolg van het feit, dat de oppervlakte cultuurgrond relatief sterker gedaald is dan het aantal bedrijven. Het aantal bedrijven loopt op van 1910 tot 1921 en van 1930 tot 1947, terwijl van 1921 tot 1930 en van 1947 tot 1950 juist een vermindering optrad.

De ontwikkeling van het aantal bedrijven van 1 ha en groter (zonder Amsterdam-noord)

1910	674
1921	740
1930	689
1947	713
1950	670
1955	675

De oorzaken van deze veranderingen zijn voor de verschillende gemeenten verschillend, zoals volgens bijlage 3 ook de veranderingen per gemeente verschillend zijn. Landsmeer en Oostzaan vertonen hetzelfde beeld als het geheel, terwijl Monnikendam, Ilpendam en Broek tot 1930 een toeneming van het aantal bedrijven te zien geven. Waar de gemiddelde bedrijfs-grootte is gedaald, moet de toeneming van het aantal bedrijven een gevolg zijn geweest van splitsing van bestaande bedrijven en stichting van nieuwe, terwijl in de perioden van vermindering van het aantal bedrijven samenvoegingen en opheffingen hebben plaats gehad en ook hier en daar enige cultuurgrond ten offer is gevallen aan huizenbouw en andere niet-agrarische bestemmingen. Interessant is het verloop in de verschillende grootteklassen. In bijna alle gemeenten vermindert het aantal bedrijfjes van 1-5 ha, terwijl tegelijkertijd een aanzienlijke toeneming van de grootteklasse van 5-10 ha is te constateren. De grootteklasse van 10-20 ha blijft vrij constant in omvang, maar het percentage bedrijven groter dan 20 ha is weer sterk teruggelopen. Het gevolg van deze verschuivingen is een toeneming van het aantal bedrijven tussen 5 en 20 ha, of anders

gezegd een verschuiving in de richting van het rendabele gezinsbedrijf, al moet er direct aan worden toegevoegd, dat het tempo allerminst aanleiding geeft tot optimistische verwachtingen over een automatische oplossing van het kleine-boerenprobleem in Waterland.

Is er dus, naar grootteklassen bekeken, een zekere verandering te constateren, toch is er weinig stabiliteit in de bedrijfs-grootte zelf. Dit schommelen van de bedrijfsgrootte is een gevolg van het feit, dat men in dit gebied zowel gemakkelijk land bijpacht als land afstaat.

Als oorzaken van de beschreven ontwikkeling kan voor het verdwijnen van de allergrootste bedrijven gewezen worden op de betekenis van de splitsing van de bedrijven ten behoeve van zoons. Juist op de grootste bedrijven wordt gemakkelijk meer dan één zoon vastgehouden en later het bedrijf verdeeld. Het verdwijnen van de allerkleinste bedrijfjes moet aan een heel andere oorzaak worden toegeschreven en houdt ongetwijfeld nauw verband met de geleidelijk aan ook voor de boerenzoons sterk verbeterde kansen buiten de landbouw een bestaan te vinden, dat zowel financieel als maatschappelijk niet voor dat van kleine boer onderdoet en dat met veel minder inspanning en zorgen een minstens even goed bestaan oplevert. Het ontstaan van Amsterdam-noord met zijn grote industriële bedrijven heeft belangrijk tot deze ontwikkeling bijgedragen. Vele zoons van kleine boeren verkozen en verkiezen een broodwinning in de stad boven een onzeker en hard bestaan als klein-veehouder in Waterland.

Samenvattend kan men stellen, dat, ondanks een tendens tot vermindering van het aantal kleine bedrijven, het percentage van deze bedrijven in Waterland nog ontstellend groot is, nl.
42% is kleiner dan 10 ha,
24 is kleiner dan $7\frac{1}{2}$ ha en
10% is kleiner dan 5 ha.

Voor de bedrijven van alle vier de beroepsgroepen (inclusief de bedrijven < 1 ha) is het zelfs:
54% is kleiner dan 10 ha,
39% is kleiner dan $7\frac{1}{2}$ ha en
25% is kleiner dan 5 ha.

§ 3. De ontsluiting en de verkaveling

Wie wel eens met de trein van Zaandam naar Purmerend gereisd heeft, moet onderweg wel getroffen zijn door het bijzondere landschap, dat zijn oog voorbijtrok. Het bestaat - heel Hollands - uit water en grasland, maar het water is zó overvloedig en het land steekt er zó weinig bovenuit en is verdeeld in zó vele, kleine en grillig gevormde eilandjes, dat het landschap een eigen karakter heeft. Pas als de reiziger ergens op een eilandje een paar pinken met bemodderde poten ziet rondlopen beseft hij ineens, dat hier ook nog mensen komen om van dit land te leven. Hij behoeft zeker geen verstand van de landbouw te hebben om te begrijpen, dat de hier verdiende boterham maar dun belegd zal zijn.

Gelukkig is de interne ontsluiting van het land, waarmee dus bedoeld worden de verbindingen tussen de boerderijen en het land, niet overal in Waterland zo slecht als in dit gedeelte van de gemeente Oostzaan. Het z.g. Ilperveld, tussen Den Ilp en Ilpendam verkeert echter ongeveer in dezelfde toestand als het hierboven bedoelde gebied in het noorden van Oostzaan, ook wel De Haal genoemd.

Het gebied van Waterland wordt gekenmerkt door een overwegend geconcentreerde bewoning. Ook de boerderijen staan meest in of langs de toegangswegen naar de dorpen. De externe ontsluiting, dus van de boerderij met het dorp of de stad is dan ook in het algemeen goed, al is het wegennet zeer dun en laat de toestand van verschillende wegen te wensen over. Deze concentratie van de boerderijen in de kernen brengt echter mee, dat niet alle boeren hun land bij huis kunnen hebben. Als uitzondering dient Monnikendam genoemd te worden, dat geen boeren binnen zijn oude wallen herbergt, doch deze in de omgeving verspreid heeft wonen. De boeren in de andere plaatsen hebben vaak een deel of soms al hun land op enige afstand van de boerderij liggen. Waar dit land dan bovendien nog in allerlei kleine stukjes verspreid ligt, soms ver van elkaar, verkeren de boeren in een weinig benijdenswaardige positie. Er gaat in het overbruggen van de afstand zoveel kostbare tijd zitten, dat de boeren alleen door zeer lang en hard werken aan een zelfde inkomen kunnen komen als hun collega's onder minder moeilijke omstandigheden.

Het is vooral de verbinding van de boerderij met de erbij behorende percelen land, welke in verschillende delen van Waterland een rationele bedrijfsvoering zeer bemoeilijkt. Daar het vervoer alleen te water kan geschieden, gaat ontzaglijk veel tijd met varen en extra laden en lossen verloren. Men denke aan het verweiden van het vee op een bedrijf met kleine, verspreid liggende percelen, aan het transport van machines, zoals hooibouwwerktuigen, aan het vervoer en het opbrengen van stalmest en van kunstmest en het binnenhalen van het hooi. De slechte verzorging en de slechte bemestings-toestand van het land zijn dan ook gevolgen van deze ongunstige ontsluiting en verkaveling.

Verder dient gewezen te worden op het feit, dat in de loop van deze eeuw het water geleidelijk aan verzoet is, waardoor een weelderige zoetwaterflora en -fauna aanleiding heeft gegeven tot een steeds meer dichtgroeien van een belangrijk aantal sloten. Vroeger toen de groei minder was zagen de boeren nog wel kans hun sloten door baggeren bij te houden; in de tegenwoordige tijd is daar echter geen sprake meer van. Men is zover achter geraakt, dat alleen met een grootscheepse machinale aanpak nog effect te sorteren is.

Men gebruikt in hoofdzaak twee typen vaartuigen, namelijk grote, zwaargebouwde houten "platten" voor het grote vervoer en kleine ranke, licht roeiende "jollen" voor het lichte transport. Met de jollen gaat men melken, dikwijls ook op bedrijven, waar men over land bij het vee kan komen, zij het dan ook, dat het varende gemakkelijker en korter is.

Wanneer men de topografische kaart van dit gebied in oogenschouw neemt, dan springt t.a.v. de verkaveling duidelijk het verschil tussen de verschillende delen van Waterland in het oog. Oostzaan heeft veruit de ongunstigste verkaveling, terwijl verder het Ilperveld in de gemeenten Landsmeer en Ilpendam in het oog valt. Ook uit de verzamelde statistische gegevens spreekt dit duidelijk. Voor het gehele gebied bedraagt het gemiddelde aantal kavels per bedrijf 3,7. Voor Oostzaan is dit echter 8. 29% der bedrijven heeft zelfs meer dan 10 kavels in gebruik (zie bijlage 4). Ook de kavelgrootte steekt in Oostzaan ongunstig af bij de andere gemeenten. Amsterdam-noord en Broek geven het gunstigste beeld. Daarna komen Ilpendam en Monnikendam. Onder Ilpendam valt ook het Ilperveld, dat tezamen met Oostzaan in cultuurtechnisch opzicht het ongunstigst is gesitueerd. In grote trekken kan men trouwens vaststellen, dat de

toestand ten oosten van het Noordhollands Kanaal beter is, dan ten westen ervan. Een uitzondering vormt het dorp Watergang, juist ten oosten van het kanaal, dat wel een zeer slechte ontsluiting en verkaveling heeft. In het Amsterdamse gebied is Holysloot er het slechtste aan toe, omdat vele boeren hun land aan de overzijde van het Holysloter Die hebben liggen.

Een vergelijking van de toestand in de verschillende grootteklassen doet zien, dat de grotere bedrijven er relatief beter voor staan dan de kleine. Met het toenemen van de bedrijfsgrootte neemt de gemiddelde kavelgrootte aanzienlijk toe, zodat het aantal kavels, dat de grotere bedrijven in gebruik hebben, nauwelijks groter is dan dat van de kleinere, met uitzondering dan natuurlijk van de kleinste bedrijven (kleiner dan 5 ha).

Getracht is tenslotte, aan de hand van enkele gegevens over de bedrijfsvoering een indruk te verkrijgen van het verband tussen de verkavelingstoestand en het niveau van de bedrijfsvoering. Het blijkt, dat de veebezetting per ha weinig verband houdt met het aantal kavels per bedrijf. Wel hebben de bedrijven met veel kavels wat meer mestvee, dat uiteraard gemakkelijker dan melkvee op de ongunstig gelegen percelen kan worden gehouden. Het percentage gemaaid grasland vertoont met het toenemen van het aantal kavels een geringe daling.

Hierboven is reeds opgemerkt, dat de boeren met veel kavels door harde en vooral ook lange arbeid kans zien hetzelfde te bereiken als hun collega's op gunstiger verkavelde bedrijven. Daar de verzorging van de ver gelegen percelen veel tijd en inspanning kost, zal de boer licht geneigd zijn, hieraan minder aandacht te besteden. Een zeer intensief gebruik van dicht bij huis gelegen land kan echter het niveau van het bedrijf als geheel sterk optrekken.

§ 4. P a c h t e n e i g e n d o m

Van de cultuurgrond in Waterland heeft de eigenaar zelf ongeveer 42% in gebruik (tabel 6). Meer dan de helft is dus huurland. Tussen de grootteklassen en de gemeenten bestaat in dit opzicht weinig verschil.

PACHT EN EIGENDOM

Tabel 6

Groep A

Grootteklasse / Gemeente	Aantal be- drijven	Oppervlakte cultuur- grond in ha	Percentage cultuur- grond in eigendom	Percentage bedrijven met de cultuurgrond voor			
				100% in eigen- dom	>50% in eigen- dom	>50% in pacht	100% in pacht
1 - 2½ ha	14	25,4	39	21	14	7	57
2½ - 5 ha	49	188,9	52	20	27	14	39
5 - 7½ ha	87	540,5	47	32	14	12	42
7½ - 10 ha	110	947,0	39	25	16	11	47
10 - 15 ha	163	1996,0	42	31	20	10	39
15 - 20 ha	118	2023,0	41	22	19	7	52
≥ 20 ha	63	1649,3	44	25	25	13	37
Waterland	604	7370,1	42	27	19	10	44
Broek in Waterland	113	1480,1	40	23	19	4	54
Monnikendam	56	735,6	52	36	14	4	46
IJpendam	119	1235,0	47	38	12	11	39
Landsmeer	92	1183,8	44	27	23	14	36
Oostzaan	88	775,3	50	19	32	17	32
Amsterdam-noord	136	1960,3	33	21	17	12	51

Bron: C.B.S. 1955.

46% van de boeren heeft meer dan de helft van de gebruikte cultuurgrond in eigen bezit. Helaas ontbreken ons gegevens over de eigendom van de bedrijfsgebouwen.

Voor het nemen van maatregelen tot verbetering van gebouwen en land is het gunstig, als veel land in bezit is van de boeren zelf. In vergelijking met de overige weidestrecken in Nederland is de situatie in Waterland in dit verband evenwel niet ongunstig te noemen.

§ 5. Openbare nutsvoorzieningen

Voor een moderne bedrijfsvoering is het een vereiste, dat de bedrijven aangesloten zijn op het elektrische net en op de waterleiding. Het overgrote deel der bedrijven (93%) heeft elektriciteit. Met de waterleiding is het niet overal even gunstig gesteld, vooral in Monnikendam met de meer verspreid staande boerderijen laat de watervoorziening te wensen over en in mindere mate ook in Oostzaan. In het totaal moet 24% der bedrijven het zonder waterleiding doen.

OPENBARE NUTSVOORZIENINGEN

Tabel 7

Groep A

Gemeente/ Grootteklasse	Aantal be- drijven	Percentage bedrijven aangesloten op het		
		elektriciteitsnet gebruik makend		waterleiding- net
		to- taal	van kracht- stroom	
Broek in Waterland	113	91	56	76
Monnikendam	56	96	50	43
Ilpendam	119	100	35	86
Landsmeer	92	96	49	85
Oostzaan	88	86	32	65
Amsterdam-noord	136	88	43	81
Waterland	604	93	44	76
1 - 2½ ha	14	93	7	57
2½ - 5 ha	49	86	10	76
5 - 7½ ha	87	92	22	70
7½ - 10 ha	110	94	34	79
10 - 15 ha	163	93	52	77
15 - 20 ha	118	93	59	77
≥ 20 ha	63	95	76	76

Bron: C.B.S. 1955.

HOOFDSTUK III

DE BEDRIJFSVOERING

De in het voorgaande hoofdstuk behandelde produktie-omstandigheden zijn van grote invloed op de bedrijfsvoering. Een grote afstand tussen boerderij en land bemoeilijkt een intensieve en doelmatige exploitatie van dat land; op te kleine bedrijven is er dikwijls een teveel aan arbeidskrachten in verhouding tot de arbeidsbehoefte op dat kleine bedrijf, met als gevolg de z.g. verborgen werkloosheid; de bodemgesteldheid legt beperkingen op ten aanzien van het gebruik van het land. Dit zijn slechts enkele willekeurige voorbeelden van het verband tussen de produktie-omstandigheden en de wijze waarop de boer zijn bedrijf voert. In het navolgende zullen enkele belangrijke aspecten van de bedrijfsvoering nader worden bekeken.

§ 1. De veebezetting

De rundveebezetting is met gemiddeld 120 melkkoeien per 100 ha grasland aan de hoge kant. De verschillen tussen de gemeenten zijn betrekkelijk gering, alleen Oostzaan steekt ongunstig af. Dit te meer, als men bedenkt, dat in Oostzaan juist veel kleine bedrijfjes zijn, welke over het algemeen een wat hogere veebezetting per ha hebben dan de grotere. De bijzonder hoge melkveebezetting in de grootteklasse van 1-2½ ha is een gevolg van het feit, dat verschillende van deze bedrijfjes door schillenboeren worden beheerd (Monnikendam, Oostzaan en Amsterdam-noord). De jongveebezetting geeft geen aanleiding tot opmerkingen. De vetweiderij is niet zonder betekenis. De grootste bedrijven hebben in absolute zin het meeste mestvee, maar in verhouding tot het aantal melkkoeien komt er een hoog percentage mestvee voor op de bedrijven van 1 - 5 ha (bijlage 5).

Met uitzondering van een enkel bedrijf is de varkenshouderij weinig ontwikkeld; er bestaat op dit punt geen verschil tussen de grote en de kleine bedrijven. Er wordt wel aan schapenhouderij gedaan, maar veel betekent deze niet, als men haar vergelijkt met bijvoorbeeld de Beemster. Het feit, dat Waterland voor een aanzienlijk deel op transport te water is aangewezen, is oorzaak van

de zeer geringe omvang van de paardenstapel. In de gemeente met het meeste vaste land komen ook de meeste paarden voor. De bezetting is daar echter eveneens aan de lage kant. Tenslotte noemen wij de pluimveeteelt. De bedrijven, welke hierin zijn gespecialiseerd, zijn geheel geconcentreerd in Landsmeer, Den IJp en Oostzaan. Het merendeel dezer bedrijven heeft minder dan 1 ha cultuurgrond en is dus niet in de statistieken van dit onderzoek betrokken. Wij zullen aan de pluimveeteelt in Waterland echter een aparte paragraaf wijden. Op de bedrijven van meer dan 1 ha speelt de pluimveeteelt praktisch geen rol, behoudens dan op een klein aantal bedrijfjes van 1-5 ha in Landsmeer, Den IJp en Oostzaan.

§ 2. Het graslandgebruik

Van het grasland werd in 1953 in totaal 82% gemaaid, 65% gehooid en 15% ingekuuld. Gelet op de dichte melkveebezetting wordt er dus nog tamelijk veel gemaaid. Een aantal percelen in het halfverveende deel van Oostzaan, Landsmeer en Den IJp kan echter alleen maar voor hooiwinning gebruikt worden, aangezien het land te slap is voor beweiding. Ruiters worden in de hooibouw nog maar weinig toegepast. Het gunstige beeld van IJpendam in deze cijfers is te danken aan de Purmer (bijlage 6). Het N-gebruik in Waterland is laag, gemiddeld 24 kg/ha. Bijzonder slecht komt ook hier weer Oostzaan uit de bus. Hetzelfde kan gezegd worden van de beweidingstechniek.

Wat sterk opvalt bij het bezien van de verschillende aspecten van de bedrijfsvoering is het ontbreken van duidelijke verschillen tussen de kleine en de grote bedrijven. Men krijgt de indruk, niet alleen van een zeer uniforme bedrijfsstijl, maar ook van een gelijk niveau van de bedrijfsvoering. Een uitzondering vormt de grootteklasse van 1-5 ha. Deze bedrijven hebben een zeer zware melkveebezetting en ten dele een bijverdienste (of hoofdverdienste) in de pluimveeteelt.

§ 3. De fokkerijen en de k.i.

Waterland behoort sinds eeuwen tot het consumptiemelkgebied van Amsterdam. Dit betekent, dat de boeren zich richtten op een zo groot mogelijke melkproduktie, zonder veel aandacht te schenken aan de kwaliteit. Aan fokkerij werd niet gedaan; men paste het afmelksysteem toe. Het behoeft geen betoog, dat zulks gemakkelijk

tot knoeierijen aanleiding gaf en een reëel gevaar voor de volksgezondheid opleverde. Tosseram bespreekt in zijn dissertatie uitvoerig de oude toestand in het consumptiemelkgebied. Het invoeren van strengere kwaliteitseisen in de jaren dertig en vooral het systeem van uitbetaling van de melk naar het vetgehalte (voor Waterland in 1943) heeft een grote ommekeer teweeg gebracht in de bedrijfsvoering. Men kreeg belangstelling voor de fokkerij en ging in 1948 over tot oprichting van een k.i.-vereniging. Deze k.i.-vereniging met haar station in Broek heeft zeer veel bijgedragen tot een snelle verbetering van de veestapel. Bijlage 7 geeft een overzicht van de ontwikkeling van het ledental en het percentage geïnsemineerde koeien van 1948-1954. Ruim een derde van de melkveestapel wordt door de k.i.-vereniging bediend. Het percentage aangesloten bedrijven loopt tegen de 30%. Op de bedrijven beneden de 10 ha is de belangstelling voor de k.i. wat minder dan op de grotere bedrijven. De verschillen tussen de gemeenten zijn tamelijk groot. Oostzaan komt ver achteraan, voorafgegaan door Ilpendam en Landsmeer.

Van de bedrijven neemt 43% deel aan de melkcontrole. In het geheel wordt een kleine 60% van de melkveestapel gecontroleerd (bijlage 8). De cijfers voor deelneming aan k.i. en melkcontrole vertonen grote overeenkomsten met die voor geheel Noordholland en Nederland.

§ 4. De pluimveehouderij

De eendenhouderij dateert in Waterland al uit de vorige eeuw. De waterrijkdom en de mogelijkheid goedkoop eendevvoer aan te kopen zoals niet te consumeren vis uit het IJsselmeer bevorderden de ontwikkeling van deze bedrijfstak. Vooral na de Eerste Wereldoorlog in het begin der jaren twintig breidde de teelt zich sterk uit. Ook de kippenhouderij kreeg toen betekenis. De afzet van de producten was gericht op Amsterdam en voor zover het de eendeieren betreft hoofdzakelijk op de Zaanstreek voor industriële verwerking. De pluimveeteelt werd en wordt hoofdzakelijk uitgeoefend in Landsmeer, Den IJp en Oostzaan, waar men de hokken van goedkoop z.g. schalenhout (hout van de rand van de boom gezaagd) neerzette op de lange smalle percelen land langs de dorpsweg. Door de laatste wereldoorlog heeft de pluimveehouderij een gevoelige klap gekregen. Door een regeringspolitiek, welke er via de kuikentoewijzingen op gericht was de pluimveehouderij

te concentreren op de gemengde landbouwbedrijven, is in Waterland na de oorlog slechts een gedeeltelijk herstel van de pluimveehouderij ingetreden. Vele leegstaande en dikwijls bouwvallige hokken getuigen van de vroegere betekenis van deze bedrijfstak.

De pluimveehouderij wordt praktisch geheel uitgeoefend op zuivere pluimveebedrijven met minder dan 1 ha cultuurgrond.

Tabel 8.

PLUIMVEEBEDRIJVEN

(met meer dan 100 leghennen of eenden)

Gemeente	Bedrijven van < 1 ha			Bedrijven van 1-2½ ha		
	aantal	aantal leghennen	aantal eenden	aantal	aantal leghennen	aantal eenden
Broek in Waterland	1	100	60	-	-	-
Monnikendam	1	100	-	-	-	-
Ilpendam	37	13.562	9995	1	170	2550
Landsmeer	28	5.938	6895	-	-	-
Oostzaan	44	15.552	12295	5	1940	6360
Amsterdam-noord	2	400	-	-	-	-

Bron: C.B.S. 1953 II.

Op verschillende bedrijven houdt men zowel kippen als eenden. Aangezien de kippen in het algemeen gevoeliger zijn voor ziekten dan de zeer sterke Khaki-Campbell-eenden, is de kippenhouderij riskanter dan de eendenhouderij. Waar de verzorging en de hygiënische voorzorgsmaatregelen in het Waterlandse bedrijf niet op een hoog peil staan en dientengevolge tamelijk veel ziekte onder de kippen heerst, ziet men geleidelijk aan de kippenstapel inkrimpen, terwijl de eendenhouderij, ondanks het feit dat zij gemiddeld minder lonend is dan de kippenhouderij, zich beter handhaaft. In het algemeen bestaat echter de indruk, dat de pluimveeteelt in Waterland achteruit gaat. Het bedrijf is zeer arbeidsintensief en heeft met de veehouderij het bezwaar, dat men ook 's zaterdagsmiddags en 's zondags moet werken. De animo onder de jongeren is daardoor gering, zodat personeel zeer moeilijk te krijgen is en er een opvolgersprobleem ontstaat. De bedrijfsuitkomsten zijn bovendien wisselvallig en de arbeidsuren gemiddeld slecht betaald. Het perspectief voor deze bedrijfstak is dan ook weinig florissant. Van het honderdtal bestaande bedrijven is het merendeel slecht geoutilleerd. Het kapitaal, de vakkennis en de mentaliteit om de bedrijven te moderniseren ontbreken veelal. Mede in verband met

de toenemende concurrentie van andere gebieden (invoer van Chinees eiwit) en de stijgende voederkosten kan een verdere achteruitgang worden verwacht, alais het zeer waarschijnlijk, dat met name de eendenhouderij zich op een bescheiden schaal zal weten te handhaven. De laatste jaren gaat men zich trouwens meer toeleggen op het houden van slachteenden.

HOOFDSTUK IV

DE AGRARISCHE BEVOLKING

De agrarische bevolking van Waterland bestaat overwegend uit boerengezinnen. Daar de werkzaamheden meestal met de in het gezin aanwezige arbeidskrachten kunnen worden volbracht, vormen de agrarische arbeiders slechts een klein deel van de bevolking. Van de werkzaamheden immers wordt 84% verricht door het gezin, 12% door vast en 4% door tijdelijk vreemd personeel. De laatste percentages zijn in de loop van deze eeuw voortdurend afgenomen; het aantal zelfstandige boeren is daarentegen nog enigszins toegenomen (tabel 9), al is sinds 1930 een duidelijke daling van het aantal boeren te constateren.

Tabel 9

DE MANNELIJKE AGRARISCHE BEROEPSBEVOLKING

Gemeente	Indexcijfers (1909 = 100) van								
	de zelfstandige agrariërs in			de niet-zelfstandige agrariërs in			alle agrariërs in		
	1909	1930	1947	1909	1930	1947	1909	1930	1947
Broek in Waterland	100	119	110	100	68	62	100	90	82
Monnikendam	100	113	107	100	88	75	100	99	90
IJpendam	100	170	152	100	69	91	100	112	117
Landsmeer	100	211	172	100	87	67	100	137	109
Oostzaan	100	172	167	100	70	58	100	107	96
Vijf gemeenten	100	157	142	100	75	71	100	108	100

Bron: C.B.S.-volks- en beroepstellingen.

Het is hier niet de plaats, op de oorzaken hiervan in te gaan. Wij zullen ons in het volgende vooral richten op de samenstelling van de agrarische bevolking, de geschooldheid en de beroepskeuze van de zoons.

§ 1. De bedrijfs hoofden

De leeftijdsopbouw van de boeren laat een veroudering van de groep zien. 12% is ouder dan 65 jaar en meer dan de helft ouder dan 50 jaar. Jonge boeren zijn er in verhouding veel minder; 7% is jonger dan 30 jaar, 24% jonger dan 40 jaar. De hoge gemiddelde leeftijd geldt voor alle grootteklassen, hetgeen erop wijst, dat men in Waterland blijkbaar weinig kans of animo heeft, in de

loop van zijn leven zijn bedrijf te vergroten. Ook uit een vergelijking van de leeftijdsopbouw der boeren met de verkavelingstoestand blijkt, dat de oudere boeren niet over gunstiger verkavelde bedrijven beschikken dan hun jongere collega's. Men krijgt de indruk van een zeer star beeld, waarin de mogelijkheden tot verbetering van de omstandigheden in de loop van de tijd niet aanwezig waren, of niet werden gebruikt.

Agrarisch onderwijs hebben de huidige boeren maar zeer weinig gevolgd (tabel 10). Slechts 21% heeft vakonderwijs gehad en dan nog in hoofdzaak een landbouwcursus. Gezien de eisen, welke het moderne landbouwbedrijf aan de boer stelt, is dit totaal onvoldoende. Zoals te verwachten neemt met het toenemen van de bedrijfsgrootte de scholing van de boeren toe.

Tabel 10

HET ONDERWIJS VAN DE BEDRIJFSHOOFDEN

Groep A

Grootteklasse/ Gemeente	Aantal manne- lijke bedrijfs- hoofden	Percentage mannelijke bedrijfshoofden			
		zonder land- of tuinbouw- onderwijs	met land- of tuinbouw- cursus	met lagere land- of tuinbouw- school	met middelbaar land- of tuinb. onderw.
1 - 2,5 ha	14	93	7	-	-
2,5 - 5 ha	49	94	6	-	-
5 - 7,5 ha	88	85	10	4	1
7,5 - 10 ha	114	84	6	9	1
10 - 15 ha	158	71	17	10	2
15 - 20 ha	119	76	15	8	1
>20 ha	61	67	18	10	5
Waterland	603	79	12	7	2
Broek in Waterland	108	60	25	9	6
Monnikendam	56	86	9	4	2
IJpendam	117	76	14	10	-
Landsmeer	93	88	2	8	2
Oostzaan	90	87	11	2	-
Amsterdam-noord	139	81	11	8	11

Bron: C.B.S. 1955

§ 2. H e t k i n d e r t a l

Het Waterlandse boerengezin heeft gemiddeld drie kinderen. Zoals ook elders in ons land is gebleken, neemt het kindertal toe.

met de bedrijfsgrootte; de grootteklasse van 1-2½ ha vormt hierop een uitzondering. Naar kerkelijke gezindte onderscheiden ontstaat een grotere spreiding van het gemiddelde kindertal. De verschillen tussen de gemeenten zijn van weinig betekenis (bijlage 9).

§ 3. D e z o o n s

Van bijzonder groot belang voor de toekomstige ontwikkeling van de landbouw is de beroepskeuze van de boerenzoons. De zoons, die na het aflopen van de lagere school de landbouw kiezen, dragen - al dan niet tijdens of na een speciale agrarische scholing - in belangrijke mate bij tot de voorziening met arbeidskrachten. Bovendien zijn zij op den duur de gegadigden voor opvolging op de vrijkomende bedrijven.

Waar zoals in Waterland de gezinsbedrijven sterk overwegen, is de zoon vaak een welkome hulp in het bedrijf, vooral als de vader al wat ouder wordt. Van de huidige zoons van 15 jaar en ouder heeft echter niet minder dan 45% een bestaan buiten de landbouw gevonden (hierin zitten ook schoolgaanden, die zich voorbereiden voor een niet-agrarisch beroep). Ruim de helft (53%) van de zoons werkt dus in de landbouw, het merendeel op het ouderlijke bedrijf (38%), 11% reeds als zelfstandig boer, terwijl 4% der zoons bij andere boeren werkzaam is. De afvloeiing heeft uiteraard niet massaal na de lagere school plaats; vele jongens werken eerst nog enige tijd op het ouderlijke bedrijf. In de cijfers komt dit tot uitdrukking door een toeneming van de afvloeiing met het stijgen van de leeftijd. Dat in de groep zoons van 35 jaar en ouder betrekkelijk weinig afvloeiing heeft plaats gehad, hangt waarschijnlijk samen met het gebrek aan werkgelegenheid buiten de landbouw in de jaren dertig. Het feit, dat driekwart van deze zoons (35-40 jaar) nog op het ouderlijke bedrijf werkt en slechts één kwart zelfstandig boer is geworden tot heden, wijst wel op de zeer ongezonde toestanden, welke ontstaan, als de afvloeiing om welke reden dan ook stagneert. Het is dus een gelukkig verschijnsel, dat van de huidige generatie zoons zo vele gebruik maken van de goede gelegenheid, buiten de landbouw een bestaan te vinden, aangezien er in een gebied als Waterland nu eermaal geen uitbreiding van de agrarische werkgelegenheid kan plaats hebben en in feite reeds te veel mensen van de landbouw moeten leven, hetgeen blijkt uit het grote aantal te kleine bedrijven.

Men kan zich nu afvragen, welke verhouding er bij het huidige niveau van de afvloeiing bestaat tussen het aantal boerenzoons-candidaat-bedrijfshoofd en het aantal bedrijven dat voor hen beschikbaar komt. Deze verhouding wordt benaderd door berekening van de z.g. generatiedruk. Daarbij wordt ervan uitgegaan, dat de in de landbouw werkende zoons tussen hun 15de en 30ste jaar zelfstandig moeten worden. Jaarlijks dient dan dus $1/15$ deel van deze zoons een bedrijf te krijgen. Is anderzijds de tijd, welke men bedrijfshoofd blijft, ongeveer 33 jaar, dan komt er jaarlijks dus ongeveer $1/33$ deel van het aantal bedrijven voor een boerenzoon beschikbaar. De generatiedruk nu is het quotiënt van deze beide grootheden. Is dit quotiënt groter dan 1, dan zijn er in verhouding te veel boerenzoons die een eigen bedrijf zoeken, tenzij zij genoeg nemen met het aanvaarden van de leiding over een bedrijf na hun 30ste jaar. Is het kleiner dan 1, zoals in Waterland het geval zou zijn volgens deze hypothese, dan betekent dit, dat er meer plaatsen als bedrijfshoofd openvallen, dan er opvolgers zijn onder de boerenzoons, tenzij zij vóór hun 30ste jaar bedrijfshoofd worden. Een dergelijk relatief gebrek aan opvolgers kan leiden tot een samenvoeging van bedrijven en/of tot een vestiging van boeren uit andere streken.

Met uitzondering van de grootteklasse van 1-2½ ha is de generatiedruk op de kleine bedrijven wel zeer klein. Met de bedrijfs grootte neemt de druk toe, maar van een druk kan eigenlijk alleen gesproken worden op de bedrijven boven de 20 ha. In de bedrijfsklasse van 15-20 ha is de generatiedruk ongeveer 1, hetgeen dus betekent, dat er ongeveer evenwicht is tussen het aantal gegadigden en de vacant komende bedrijven. Dat de generatiedruk met de bedrijfs grootte toeneemt, is begrijpelijk, gezien het hogere gemiddelde kindertal en het feit, dat er meer arbeid verricht moet worden, naarmate het bedrijf groter is.

Naar een verklaring voor de aanzienlijke afvloeiing uit de landbouw hoeft men niet lang te zoeken. Enerzijds zijn de omstandigheden, waaronder de landbouw in Waterland moet worden bedreven zeer ongunstig en ligt de beloning voor het lange en harde werken dermate laag, dat men meer en meer onder de agrarische jongeren de animo voor het boerenvak ziet tanen. Dit verschijnsel doet zich vooral in veehouderij gelden door de daar heersende zeer lange werktijden en de afkeer van het melken op zaterdagmiddag

en zondag. Anderzijds is de ligging van Waterland van grote invloed op de afvloeiing uit de landbouw. De industriële bedrijven van Amsterdam-noord liggen naast de deur en de arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden zijn in vergelijking tot die in de landbouw zo gunstig, dat vele jongens er het harde, wisselvallige boerenbestaan graag voor opgeven.

Ten opzichte van hun vader zijn de zoons, die in de landbouw werken beter voor het agrarische vak geschoold. Van de 20 meewerkende inwonende zoons van 25 jaar en ouder hebben er slechts 3 geen agrarisch onderwijs genoten, terwijl de helft de lagere landbouwschool heeft doorlopen.

Tabel 11

ONDERWIJS VAN DE OUDERE ZOONS

Grootte- klasse	Aantal inwonende meewerkende zoons				
	totaal	zonder agrarisch onderwijs	met land- of tuin- bouw cursus	met lagere land- of tuin- bouwschool	met middelbare land- of tuin- bouwschool
7½ - 10 ha	2	1	1	-	-
10 - 15 ha	9	2	2	5	-
15 - 20 ha	3	-	1	2	-
≥ 20 ha	6	-	2	3	1
Waterland	20	3	6	10	1

Bron: C.B.S. 1955.

Van de afgevlode zoons is het grootste deel in de industrie en de nijverheid terecht gekomen, maar ook in handel, verkeer en administratieve beroepen hebben zij een bestaan gevonden. Het grootste is de afvloeiing in Oostzaan en Landsmeer, de twee plaatsen, welke het meeste contact met Amsterdam onderhouden, mede door de ter plaatse voorkomende handel. Ongeveer de helft van de buiten de landbouw werkende zoons is forens. De meesten hiervan werken in Amsterdam. Van de Oostzaners werkt de helft in Amsterdam, de andere helft in Zaandam. Voor de overige gemeenten speelt Zaandam als werkgemeente geen rol.

Tabel 12

FORENSISME

Leeftijdsklasse/ Gemeente	Aantal in de gemeente wonende zoons, werkend buiten de landbouw					
	to- taal	waarvan werkend in				
		woonge- meente	Amsterdam	Zaandam	overige gemeenten	onbekende werkgemeente
15 - 19 jaar	14	5	6	1	2	-
20 - 24 jaar	28	12	11	-	1	4
25 - 29 jaar	33	15	6	3	3	6
30 - 34 jaar	29	13	6	4	4	2
35 - 39 jaar	10	5	3	2	-	-
≥ 40 jaar	14	7	5	1	-	1
Waterland	128	57	37	11	10	13
Broek in Waterland	12	6	5	-	1	-
Monnikendam	13	10	2	-	1	-
Ilpendam	21	6	9	-	5	1
Landsmeer	26	4	10	-	1	11
Oostzaan	38	13	11	11	2	1
Amsterdam-noord	18	18	-	-	-	-

Bron: L.E.I. 1955.

§ 4. De dochters

Aangezien er voor de dochters nog minder dan voor de zoons werkgelegenheid in het gebied zelf bestaat, zijn zij in nog sterkere mate op het werken in de stad aangewezen. Velen van hen werken als hulp in de huishouding en verlaten dan hun dorp. Daardoor is er in de dorpen een gering mannenoverschot.

Weerstanden tegen het werken in de stad heeft men in Waterland eigenlijk niet, aangezien men reeds eeuwen gewend is aan het vertrek van de overvloedige arbeidskrachten naar de stad. Betrekkelijk nieuw is echter het forensisme, dat vóór het ontstaan van Amsterdam-noord in deze eeuw en de verbetering van de communicatiemiddelen praktisch niet voorkwam.

HOOFDSTUK V

ARBEIDSAANBOD EN WERKGELEGENHEID

Zoals reeds eerder is opgemerkt, wordt de veehouderij in Waterland overwegend op gezinsbedrijven uitgeoefend. Dit blijkt wel duidelijk uit het procentuele aandeel, dat de verschillende categorieën arbeidskrachten hebben in de werkzaamheden (tabel 13).

Tabel 13

AANDEEL IN DE WERKZAAMHEDEN VAN DE CATEGORIEËN ARBEIDSKRACHTEN

Groep A

Grootteklasse/ Gemeente	Aantal volwaarde arbeids- krachten	Percentage volwaardige arbeids- krachten in de vorm van		
		gezins- personeel	vreemd personeel	
			vast	tijdelijk
1 - 2½ ha	6,95	100	-	-
2½ - 5 ha	40,71	93	2	5
5 - 7½ ha	65,41	97	1	2
7½ - 10 ha	103,96	91	6	3
10 - 15 ha	194,01	86	10	4
15 - 20 ha	184,29	78	17	5
≥ 20 ha	131,93	75	21	4
Waterland	727,26	84	12	4
Broek in Waterland	135,12	84	12	4
Monnikendam	71,67	91	3	6
Ilpendam	141,13	87	8	5
Landsmeer	119,91	83	14	3
Oostzaan	83,83	78	20	2
Amsterdam-noord	175,60	83	13	4

Bron: C.B.S. 1953 II

84% van de arbeid wordt verricht door gezinsleden, 16% door vreemd personeel, waarvan 12% door vaste en 4% door losse arbeidskrachten. Het aandeel in de arbeid van de gezinsleden daalt met het toenemen der bedrijfsgrootte en varieert van 100% op de kleinste bedrijven tot 75% op de grootste. Vrouwenarbeid is van geringe betekenis; het leeuwendeel der werkzaamheden wordt gedaan

door de boeren en de meewerkende zoons. Van de zoons van 15 jaar en ouder werkt 38% in de landbouw op het ouderlijke bedrijf (zie ook bijlage 10).

Hoe is het nu gesteld met de verhouding tussen het aanbod van agrarische arbeidskrachten enerzijds en de werkgelegenheid in de Waterlandse landbouw anderzijds? Voor de welvaart in de landbouw is het van groot belang, dat de arbeidsbehoefte en het arbeidsaanbod op elk bedrijf zo goed mogelijk aan elkaar zijn aangepast. Ten einde een vergelijking mogelijk te maken worden de arbeidskrachten omgerekend tot volwaardige arbeidskrachten en de arbeidsbehoefte uitgedrukt in uren genormaliseerde arbeid, z.g. standaarduren. De verhouding tussen arbeidsbehoefte en arbeidsaanbod, het z.g. arbeidseffect, geeft dan aan, hoeveel standaarduren per volwaardige arbeidskracht worden gemaakt. In bijlage 11 is een uitvoerige beschouwing te vinden over de berekeningswijze en de betekenis van standaarduren en arbeidseffect.

Het arbeidsaanbod per bedrijf varieert van ongeveer 1 op de kleinste tot $2\frac{1}{2}$ volwaardige arbeidskrachten op de grootste bedrijven. Ofschoon dus de grote bedrijven meer dan 10 maal zo groot zijn als de kleine, is de arbeidsbezetting er slechts $2\frac{1}{2}$ maal zo groot. Dit betekent, dat per volwaardige arbeidskracht op de grote bedrijven een veel grotere oppervlakte grasland aanwezig is, dan op de kleine. Men kan het ook anders zeggen: naarmate de bedrijven kleiner zijn, is het arbeidsaanbod per oppervlakte-eenheid groter. Verwonderlijk is dit niet, omdat het arbeidsaanbod aan een minimum gebonden is. Het kan nu eenmaal niet veel kleiner worden dan 1, omdat op elk bedrijf toch tenminste de boer zelf aanwezig is (bijlage 12).

Evenals het arbeidsaanbod neemt de arbeidsbehoefte per bedrijf met de bedrijfsgrootte toe; een uitzondering vormt de groep bedrijven van 1 - $2\frac{1}{2}$ ha, welke door de pluimveeteelt een bijzondere plaats inneemt. De arbeidsbehoefte neemt met de grootte echter veel sterker toe dan het arbeidsaanbod, hetgeen betekent, dat het arbeidseffect op de grotere bedrijven veel groter is dan op de kleine. Aangezien nu het arbeidseffect een maatstaf is gebleken voor het inkomen per werker, doordat het inkomen per standaarduur op kleine en grote bedrijven ongeveer even hoog is, kan men hieruit de conclusie trekken, dat het inkomen per werker op de kleine bedrijven veel lager ligt dan op de grote. De oorzaak van de verschillen is in de eerste plaats

de wanverhouding tussen het aantal agrarische beroepspersonen en de aanwezige werkgelegenheid op de kleine bedrijven. Er is in feite een teveel aan arbeidskracht, waardoor een gedeelte onproduktief moet blijven. Door een intensievere bedrijfsvoering op de kleine bedrijven zouden de boeren hun achterstand kunnen inhalen, maar blijkens de cijfers gebeurt dit niet. Een uitzondering vormt echter de groep kleine bedrijven met een aanzienlijke pluimveeteelt. De pluimveeteelt vraagt maar weinig grond en is zeer arbeidsintensief, waardoor het mogelijk is op de bedrijfjes van 1 - 2½ ha met pluimveeteelt tot een redelijk arbeidseffect te komen. Omtrent het inkomen per werker op deze bedrijven in vergelijking met de grotere weidebedrijven kan men in dit verband evenwel niets zeggen, aangezien het inkomen per standaarduur voor elk bedrijfstype anders ligt. Het verschil in arbeidseffect tussen kleine en grote bedrijven is in Waterland wel bijzonder groot. Dat de oppervlakte cultuurgrond en het aantal dieren dat één man verzorgt op de grote bedrijven meer dan tweemaal zo groot is als op de kleine, vindt ongetwijfeld mede zijn oorzaak in het verschil in mechanisatiegraad tussen kleine en grote bedrijven. Reeds bij de bespreking van de mechanisatie in het hoofdstuk over de bedrijfsvoering werd aangetoond, dat de grote bedrijven aanzienlijk meer arbeids- en krachtwerktuigen bezitten dan de kleine. Mede hierdoor kan het aantal produktie-eenheden dat één man bedient op de grote bedrijven veel groter zijn dan op de kleine.

Is het mogelijk het arbeidseffect op de kleine bedrijven te vergroten, met andere woorden de arbeidsbehoefte en het arbeidsaanbod beter aan elkaar aan te passen? In beginsel staan twee mogelijkheden open, namelijk een vergroting van de arbeidsbehoefte enerzijds en een verlaging van het arbeidsaanbod anderzijds.

De vergroting van de arbeidsbehoefte kan men ook intensivering van het grondgebruik noemen. In het hoofdstuk over de bodem werd geconcludeerd, dat het overgrote deel van Waterland alleen geschikt is voor gebruik als grasland. Overgang naar arbeidsintensievere gewassen, bijvoorbeeld tuinbouw, biedt dan ook geen perspectieven. Wat het graslandgebruik betreft blijft er dus over het houden van meer vee. Binnen zekere grenzen is dit inderdaad mogelijk, maar gezien de reeds vrij zware veebezetting op de kleine bedrijven kan hiervan toch niet veel worden verwacht.

De pluimvesteelt, welke, zoals wij zagen, op een deel der kleinste bedrijven de arbeidsproduktiviteit aanzienlijk verhoogt, opent voor het geheel ook geen perspectieven, vanwege de bijzondere voorzieningen, de financieringsmoeilijkheden en de risico's. Wat betreft de vermindering van het arbeidsaanbod zij nogmaals gewezen op het bestaande minimum van ongeveer 1 volwaardige arbeidskracht per bedrijf. Op de bedrijven beneden 10 ha heeft de arbeidsbezetting volgens de berekening ongeveer dit minimum bereikt en is dus een verdere verlaging niet mogelijk. Daar het juist om verhoging van het arbeidseffect op de kleine bedrijven gaat, kan vermindering van het arbeidsaanbod dus ook geen soelaas bieden.

De enige weg tot verbetering van de arbeidsproduktiviteit is de vergroting van de kleine bedrijven tot een zodanige grootte, dat het arbeidsaanbod van de gezinsleden er volledig emplooi vindt. Aangezien dit arbeidsaanbod afhankelijk is van de fase, waarin het groeiende gezin zich bevindt, kan men over de gewenste grootte twisten. Voor een eenmansbedrijf in de veehouderij kan men echter als benedengrens toch wel 10 ha stellen.

SAMENVATTING EN CONCLUSIES

In dit rapport zijn de resultaten neergelegd van een onderzoek naar de positie van de landbouw in Waterland. Gezien het feit, dat het in het bijzonder de produktie-omstandigheden zijn, welke in Waterland moeilijkheden veroorzaken, is voornamelijk hierop de aandacht geconcentreerd geweest.

Duidelijk is naar voren gekomen, dat de belangrijkste belemmering voor een gezonde bedrijfsvoering wordt veroorzaakt door de buitengewoon slechte verkaveling en ontsluiting in een groot deel van het gebied. De drooggemaakte meren vormen hierop uiteraard een gunstige uitzondering. Vooral onder de gemeenten Oostzaan, Landsmeer en Ilpendam (met name Den IJp) is de versnippering groot en de bereikbaarheid - zelfs te water - moeilijk. Ontsluitingswegen ontbreken, zodat alle vervoer per "jol" of "plat" moet gebeuren. Onder de gemeenten Broek, Amsterdam en Monnikendam komt wat minder water voor en is de ontsluiting door het voorkomen van verbindingswegen tussen de dorpen wat beter dan in de eerstgenoemde plaatsen, maar ook hier hebben de boeren hun land vaak zeer verspreid liggen en ver van huis.

Bedenkt men dan hierbij, dat de bodemgesteldheid overwegend slechts een matige grasproduktie toelaat - zoals uit een karteringsonderzoek van de Stichting voor Bodemkartering te Wageningen is gebleken - dan is het duidelijk, dat in Waterland geen welvarende landbouw is te verwachten. Het profiel van deze veengrond is van dien aard, dat zonder diep ingrijpende cultuurtechnische werken geen redelijke verbetering van de bodemvruchtbaarheid mag worden verwacht. De drooggemaakte meren vormen hierop maar gedeeltelijk een uitzondering, in verband met het veelvuldig voorkomen van storende lagen in de ondergrond.

Geen wonder, dat men in dit gebied vanouds overwegend kleine gezinsbedrijven aantreft en een agrarische bevolking, die gewend is hard te ploeteren voor een karig belegde boterham. Wegens gebrek aan uitbreidingsmogelijkheden in de landbouw is men reeds lang vertrouwd met het begrip "afvloeiing". De recente industriële ontplooiing en de relatief gunstige arbeidsvoorwaarden in verschillende niet-agrarische bedrijfstakken hebben op het platteland een situatie geschapen, waarin opvolgers zelfs schaars beginnen te worden, doordat vele boerenzoons een beroep buiten de landbouw kiezen. Aangezien dit veelal het eerst op de minst rendabele, dus de feitelijk te kleine bedrijven geschiedt, kan de vraag worden

gesteld of hiervan een relatieve vermindering van het aantal te kleine bedrijven is te verwachten. De aanwezige statistische gegevens wijzen niet of nauwelijks in die richting. Het is evenwel waarschijnlijk, dat op langere termijn de vergrote afvloeiing zal resulteren in een daling van het aantal zeer kleine bedrijfjes, al zullen er wel immer mensen blijven die bereid zijn te "seharrelen" op een klein lapje grond. Het is, gezien de bestaande omstandigheden waaronder de boeren in Waterland moeten produceren, echter eveneens waarschijnlijk, dat, zonder ingrijpende wijzigingen in de agrarische structuur van het gebied, een welverende landbouw onmogelijk is. Welke structuurverbeteringen kunnen worden gerealiseerd binnen het kader van de te verwachten ontwikkeling van het gebied?

Gezien de ligging van het gebied tussen de snelgroeiende industriële centra van Amsterdam en Zaanstreek enerzijds en het toekomstige modern ingerichte landbouwgebied van de Markerwaard anderzijds, kan een synthese van het landbouwperspectief slechts zinvol zijn, als met de gesignaleerde ontwikkeling aan de periferie van het gebied rekening wordt gehouden. Zoals bleek, is de invloed van Amsterdam op de gang van zaken in Waterland al enige eeuwen aanwezig, doordat het gebied fungeert als melkwinningengebied voor de stad en als opvangcentrum voor het bevolkingsoverschot van zijn agrarische omgeving. In deze eeuw en vooral na de laatste wereldoorlog is daar nog de betekenis als werkstad voor de bewoners bijgekomen. Ongetwijfeld is hierdoor de invloed van de stad op het platteland nog aanzienlijk toegenomen. De Zaanstreek heeft in dit opzicht alleen betekenis voor de gemeente Oostzaan.

De groei van de stedelijke centra hangt als een dreiging boven het agrarische platteland. De boeren hebben het gevoel, dat hun belangen totaal geen gewicht in de schaal leggen en dat de beslissingen over planologische zaken geheel buiten hen om worden genomen. De vele wijzigingen geven hun de indruk aan de willekeur der stedelingen te zijn overgeleverd. De plaats van het boogkanaal om Amsterdam-noord staat niet vast en baart de boeren in het betrokken gebied veel zorg. Overigens kan men zich niet aan de indruk onttrekken, dat menige boer wel genegen is zijn bedrijf te verlaten, als een flinke schadevergoeding wordt betaald. De betrekkelijk ongunstige uitkomsten van het landbouwbedrijf en het gevoel, dat de bedrijven onder de rook van de stad vroeg of laat toch voor de stadsuitbreiding moeten wijken, bevorderen deze opvatting.

Wat betreft die ongunstige uitkomsten van het landbouwbedrijf kan worden opgemerkt, dat de hiervoor gesignaleerde geografische ligging van Waterland het zeer waarschijnlijk maakt, dat de landbouw zich in dit gebied alleen zal kunnen handhaven, als het een gezonde en levenskrachtige bedrijfstak is onder de leiding van een welvarende en zelfbewuste boerenstand. Zoals reeds werd opgemerkt is voor het bereiken van deze toestand een eerste vereiste, dat de verkaveling en de ontsluiting zodanig worden verbeterd, dat een moderne bedrijfsvoering met toepassing van moderne hulpmiddelen mogelijk is. Rekening gehouden met de geringe kapitaalkracht van de boerenbevolking betekent dit een investering met behulp van overheidsmiddelen in de vorm van een ruilverkaveling. Voor het oostelijke deel van Waterland, dus beoosten het Noordhollands Kanaal, kan hiermee ongetwijfeld succes worden behaald. Anders is het evenwel gesteld met de landbouw ten westen van dit kanaal op het oude land. De genoemde omstandigheden zijn hier plaatselijk zo slecht, dat enorme investeringen nodig zijn ter verbetering. Investeringswaarschuwing: gezien het ervan te verwachten resultaat, het rendement hoogst twijfelachtig is. De vraag rijst dan ook, of aan gedeelten van dit gebied, met name het Ilperveld en het noordelijke deel van de polder Oostzaan niet beter een andere bestemming zou kunnen worden gegeven.

In het licht van de huidige economische situatie is het intussen niet waarschijnlijk, dat op korte termijn zal kunnen worden begonnen met een ingrijpende verbetering van de agrarische structuur van Waterland. In verband echter met de plannen voor de aanleg van de Markerwaard enerzijds en de stadsuitbreiding van Amsterdam in Waterland (hoogkanaal) anderzijds verdient het wellicht aanbeveling de plannen voor agrarische hervorming hiermee gesynchroniseerd uit te voeren. Zo moet het mogelijk zijn uit de huidige impasse te geraken en een landbouwgebied te stichten, dat zich onder de rook van Amsterdam kan handhaven.

Bijlage 1.

BEROEPSBEVOLKING

Gemeente/gebied	Aantal werkende mannen	Percentage mannen, werkend in			
		de nij- verheid	de land- bouw	handel en verkeer	overige beroepen
Broek in Waterland	502	25	40	21	14
Monnikendam	810	45	23	23	9
Ilpendam	783	26	48	19	7
Landsmeer	1226	43	19	28	10
Oostzaan	1425	40	21	32	7
Vijf gemeenten	4746	38	27	26	9
Middengewest	42867	51	17	22	10
Noordholland (excl. Wieringen)	491868	43	11	29	17
Alle weidestrekten	710228	45	14	27	14
Geheel Nederland	2671241	43	21	22	14

Bron: C.B.S.-volks- en beroepstelling 1947.

Bijlage 2

DE GROEPEN VAN GRONDGEBRUIKERS¹⁾

Grootteklasse/ Gemeente	Aantal be- drijven	Percentage bedrijven van grondgebruikers behorende tot groep				Oppervlakte cultuurg. in ha	Percentage cult.gr. in gebruik bij grond- gebruikers van groep			
		A	B	C	D		A	B	C	D
1 - 2½ ha	50	28	-	52	20	79,6	32	-	48	20
2½ - 5 ha	83	59	5	17	19	302,5	62	5	16	17
5 - 7½ ha	103	84	3	10	3	635,9	85	3	10	2
7½ - 10 ha	117	94	3	2	1	1009,2	94	3	2	1
10 - 15 ha	170	96	2	1	1	2078,7	96	2	1	1
15 - 20 ha	119	99	-	1	-	2040,0	99	-	1	-
≥ 20 ha	64	98	2	-	-	1677,5	98	2	-	-
Waterland	706	86	2	8	4	7823,4	94	2	3	1
Broek in Waterland	120	94	2	2	2	1506,3	98	1	0	1
Monnikendam	73	77	5	10	8	821,3	90	4	3	3
Ilpendam	137	87	2	7	4	1301,1	95	2	2	1
Landsmeer	110	84	-	11	5	1258,6	94	-	4	2
Oostzaan	116	76	3	14	7	888,9	87	5	6	2
Amsterdam-noord	150	91	1	5	3	2047,2	96	1	2	1

1) Beroepsindeling L.E.I.:

Groep A: landbouwers en tuinders zonder nevenberoep.

Groep B: landbouwers en tuinders met een nevenberoep.

Groep C: grondgebruikers, voor wie het landbouwer of het tuinder zijn een nevenberoep is.

Groep D: grondgebruikers, die aan het "hoofd" staan van schijnbedrijfjes.

Bron: C.B.S. 1955.

ONTWIKKELING VAN DE BEDRIJVEN VAN 1910 AF

(Alle beroepsgronden)

Gemeente	Grootteklasse	Aantal bedrijven in					
		1910	1921	1930	1945	1950	1955
Broek in Waterland	< 1 ha	6	12	9	2	2	-
	1 - 5 ha	13	14	21	8	10	17
	5 - 10 ha	38	47	46	27	38	35
	10 - 20 ha	56	53	56	67	59	61
	≥ 20 ha	22	17	18	21	14	16
	≥ 1 ha	129	131	141	123	121	129
	totaal	135	143	150	125	123	129
Monnikendam	< 1 ha	3	10	3	6	5	1
	1 - 5 ha	11	14	13	5	12	12
	5 - 10 ha	19	22	29	23	29	27
	10 - 20 ha	46	43	45	46	50	53
	≥ 20 ha	18	21	20	20	14	12
	≥ 1 ha	94	100	107	94	105	104
	totaal	97	110	110	100	110	105
IJpendam	< 1 ha	7	15	15	16	11	19
	1 - 5 ha	45	46	65	56	52	45
	5 - 10 ha	27	38	45	48	52	66
	10 - 20 ha	56	64	69	78	66	62
	≥ 20 ha	36	28	21	24	21	20
	≥ 1 ha	164	176	200	206	191	193
	totaal	171	191	215	222	202	212
Landsmeer	< 1 ha	1	30	53	33	21	21
	1 - 5 ha	36	43	24	38	29	27
	5 - 10 ha	28	34	36	35	36	38
	10 - 20 ha	37	46	38	42	40	43
	≥ 20 ha	23	16	16	20	13	10
	≥ 1 ha	124	139	114	135	118	118
	totaal	125	169	167	168	139	139
Oostzaan	< 1 ha	11	45	34	60	29	31
	1 - 5 ha	67	75	48	63	47	50
	5 - 10 ha	55	75	41	44	61	48
	10 - 20 ha	29	35	34	36	24	29
	≥ 20 ha	12	9	4	8	3	4
	≥ 1 ha	163	194	127	151	135	131
	totaal	174	235	161	211	164	162
Vijf gemeenten	< 1 ha	28	112	114	117	68	72
	1 - 5 ha	172	192	171	170	150	151
	5 - 10 ha	167	216	197	177	216	214
	10 - 20 ha	224	241	242	269	239	248
	≥ 20 ha	111	91	79	93	65	62
	≥ 1 ha	674	740	689	709	670	675
	totaal	702	852	803	826	738	747

Bronnen: Directie van de Landbouw (1910-1930) en C.B.S. (1945-1955).

VERKAVELING

Groep A

Grootteklasse/ Gemeente	Aantal be- drijven	Oppervlakte cultuurgrond in ha	Kavels		Percentage bedrijven met						
			totaal aantal	gemiddeld aantal per bedrijf	gemiddelde grootte in ha	kavels					
						1 of 2	3 of 4	5,6 of 7	8,9 of 10	meer dan 10	
1 - 2,5 ha	14	25,5	27	1,9	0,94	86	-	14	-	-	-
2,5 - 5 ha	49	188,9	146	3,0	1,29	55	27	16	2	-	-
5 - 7,5 ha	87	540,5	332	3,8	1,63	53	19	17	3	8	8
7,5 - 10 ha	110	947,9	421	3,8	2,25	54	24	11	5	6	6
10 - 15 ha	163	1996,0	612	3,8	3,26	53	24	14	3	6	6
15 - 20 ha	118	2023,0	455	3,9	4,45	43	30	18	2	7	7
≥ 20 ha	63	1649,3	246	3,9	6,70	44	30	13	8	5	5
Waterland	604	7370,2	2239	3,7	3,29	51	24	15	4	6	6
Broek in Waterland	113	1480,1	306	2,7	4,84	58	28	12	1	1	1
Monnikendam	56	735,7	158	2,8	4,66	48	34	14	4	-	-
Ilpendam	119	1235,0	374	3,1	3,30	66	14	12	4	4	4
Landsmeer	92	1183,8	333	3,6	3,55	46	31	15	4	4	4
Oostzaan	88	775,3	702	8,0	1,10	24	11	28	8	29	29
Amsterdam-noord	136	1960,3	366	2,7	5,36	35	32	10	3	-	-

Bron: C.B.S. 1955.

Bijlage 5.

VEEBEZETTING

Groep A

Grootteklasse/ Gemeente	Aan- tal be- drijven	Oppervlakte cultuur- grond in ha	Aantal melkkoeien			Aan- tal pin- ken vee p. 100 melkkoeien	Aan- tal mest- varkens p. 100 ha cult. gr.	Aantal fok- zeugen per be- drijf		Aantal schapen per 100 ha cult. gr.		Aantal paar- den	Aantal leg- hennen	Aantal eenden			
			to- taal	per 100 ha cult. gr.	per 100 ha be- drijf			per 100 ha cult. gr.	per 100 ha be- drijf								
1 - 2½ ha	14	25,4	44	173	3,1	23	18	30	17	67	1,2	0,9	1,3	71	0,1	48	231
2½ - 5 ha	49	188,9	233	123	2,5	19	25	19	26	14	0,5	0,2	1,9	49	0,2	42	61
5 - 7½ ha	87	540,5	658	122	7,6	19	25	15	63	12	0,7	0,2	3,8	61	0,2	18	15
7½ - 10 ha	110	941,0	1200	127	10,9	20	30	5	86	9	0,8	0,2	6,4	75	0,5	7	-
10 - 15 ha	163	1996,0	2453	123	15,0	21	30	10	210	11	1,3	0,5	14,7	120	0,7	7	0
15 - 20 ha	118	2023,0	2345	116	19,9	20	29	13	727	36	6,2 ¹⁾	0,4	13,5	79	1,1	9	0
≥ 20 ha	63	1649,3	1901	115	30,2	23	30	14	109	7	1,7	0,9	27,2	104	1,2	8	1
Waterland	604	7370,1	8834	120	14,6	21	29	12	1238	17	2,0	0,4	11,3	93	0,7	13	13
Broek in Waterland	113	1480,1	1890	128	16,7	22	31	8	40	3	0,0	0,4	9,6	74	0,8	5	0
Monnikendam	56	735,6	904	123	16,1	21	28	13	18	2	0,3	0,3	15,4	117	0,8	5	-
Ilpendam	119	1235,0	1568	127	13,2	22	29	6	120	10	1,0	0,4	10,5	102	0,6	16	4
Landsmeer	92	1183,8	1390	117	15,1	18	29	8	133	11	1,4	0,3	10,6	82	0,5	20	-
Oostzaan	88	775,3	795	103	9,0	19	30	30	726	94	8,3 ¹⁾	0,2	6,8	77	0,3	24	80
Amsterdam-noord	136	1960,3	2287	117	16,8	21	21	14	201	10	1,5	0,6	15,3	106	0,8	8	0

Bron: C.B.S. 1955 - 1) Hierbij inbegrepen 1 bedrijf met 623 mestvarkens.

Bijlage 6

GRASLANDGEBRUIK

Groep A

Grootteklasse/ Gemeente	Oppervlakte			Percentage grasland					
	cultuur- grond in ha	grasland		ge- maaid	gemaaid en gehooïd		gemaaid en gekuïld		gemaaid en gedroogd
		in ha	in %		to- taal	waarvan geruiterd	to- taal	waarvan met toevoeging	
1 - 2½ ha	27	27	100	88	86	4	2	-	-
2½ - 5 ha	195	195	100	89	79	3	9	1	1
5 - 7½ ha	551	545	99	80	70	6	9	2	1
7½ - 10 ha	1033	1033	100	82	67	7	14	2	1
10 - 15 ha	2045	2041	100	82	66	6	14	2	2
15 - 20 ha	2096	2096	100	81	61	5	18	4	2
≥ 20 ha	1655	1655	100	86	64	9	17	7	5
Waterland	7602	7592	100	82	65	6	15	4	2
Broek in Waterland	1494	1494	100	82	65	4	14	3	3
Monnikendam	751	751	100	73	58	5	13	3	2
Ilpendam	1269	1262	99	93	73	16	18	6	2
Landsmeer	1203	1200	100	82	64	8	16	4	2
Oostzaan	806	806	100	67	60	2	7	-	-
Amsterdam- noord	2079	2079	100	85	65	4	17	5	3

Bron: C.B.S. 1953^{II}.

Bijlage 7

ONTWIKKELING VAN DE KUNSTMATIGE INSEMINATIE

Grootteklasse/ Gemeente	Percentage bedrijven met rundvee aangesloten bij de k.i. in de jaren:							Percentage gefinsemineerde koeien in de jaren:						
	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
1 - 2½ ha	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2½ - 5 ha	4	10	12	12	12	12	14	10	20	24	21	16	17	19
5 - 7½ ha	1	8	12	14	14	12	14	1	9	15	16	15	13	13
7½ - 10 ha	6	18	23	22	24	25	26	5	24	29	28	27	29	31
10 - 15 ha	10	23	30	30	31	31	37	9	26	34	38	35	38	44
15 - 20 ha	7	19	27	29	29	30	32	7	20	33	34	34	38	40
> 20 ha	19	24	27	29	29	30	30	20	36	42	41	39	39	42
Waterland	8	18	23	24	24	25	27	9	24	33	33	32	34	37
Broek in Waterland	19	31	36	35	36	38	39	18	37	48	46	45	47	53
Monnikendam	9	25	33	35	35	35	44	6	28	40	39	42	43	53
Ilpendam	1	12	13	14	15	14	15	1	16	17	20	20	20	22
Landsmeer	7	18	22	23	22	22	23	12	31	38	36	32	34	35
Oostzaan	2	3	5	6	6	6	6	2	4	7	8	8	8	7
Amsterdam-noord	8	19	30	30	32	34	38	10	23	36	38	37	40	43

Bron: k. i.-vereniging Broek in Waterland

Bijlage 8

MELKCONTROLE

Groep A

Gemeente	Aantal bedrijven met		Aantal melk- en kalf- koeien ²⁾	Aantal leden melk- oontro- levering ³⁾	Percentage aange- sloten bedrijven		Perce- tage ge- contro- leerde koeien
	melk- en kalf- koeien ¹⁾	met 4 of meer koeien ¹⁾			in to- taal	met 4 of meer koeien	
Broek in Waterland	124	119	1945	84	68	71	80
Monnikendam	100	93	1421	61	61	66	75
Ilpendam	183	164	2383	77	42	47	53
Landsmeer	116	99	1477	34	29	34	44
Oostzaan	130	99	959	26	20	26	34
Vijf gemeenten	653	574	8185	282	43	49	59

Bronnen: 1) C.B.S.-landbouwtelling 1953

2) C.B.S.-landbouwtelling 1955

3) P.M.D. Noord Holland 1955

Bijlage 9

KINDERTAL

Groep A

Deelgroep		Aantal kinderen per 10 gezinnen							
		zoons	dochters	inwonend				uitwonend	
				zoons		dochters		zoons	dochters
				< 15 jaar	> 15 jaar	< 15 jaar	> 15 jaar	> 15 jaar	> 15 jaar
Grootteklasse	1 - 2½ ha	13	13	4	4	4	2	4	7
	2½ - 5 ha	10	11	3	3	4	2	5	4
	5 - 7½ ha	12	11	4	3	5	2	5	5
	7½ - 10 ha	14	13	7	3	8	2	4	3
	10 - 15 ha	14	14	7	5	6	3	2	5
	15 - 20 ha	18	17	7	5	7	4	5	6
	≥ 20 ha	23	19	9	10	7	6	4	6
Waterland		15	15	7	5	6	3	4	5
Kerkgenootschap	rooms-katholiek	26	29	11	10	16	7	5	6
	Nederlands hervormd	13	13	5	4	5	3	4	5
	gereformeerd	19	19	10	6	9	5	3	5
	overige kerkgenootschappen	14	15	4	6	3	2	4	10
	geen kerkgenootschap	13	8	8	3	5	1	2	2
Gemeente	Broek in Waterland	13	13	6	4	6	2	3	5
	Monnikendam	20	16	9	5	8	3	6	5
	Ilpendam	15	16	6	6	7	3	4	5
	Landsmeer	16	14	5	5	5	3	6	6
	Oostzaan	14	11	4	4	5	2	5	4
	Amsterdam-noord	15	16	9	3	7	4	3	4

Bron: L.E.I.

AANDEEL IN DE WERKZAAMHEDEN VAN DE CATEGORIËN VAN ARBEIDSKRACHTEN

Grootteklasse/ Gemeente	Aantal vol- waardige arbeids- krachten	Percentage volwaardige arbeidskrachten					
		in de vorm van vaste arbeids- krachten		in de vorm van tijdelijke arbeidskrachten			
		gezinspersoneel mannen	gezinspersoneel vrouwen	vreemd personeel mannen	vreemd personeel vrouwen	gezinspersoneel mannen	vreemd personeel vrouwen
1 - 2½ ha	6,95	96	4	-	-	-	-
2½ - 5 ha	40,71	89	4	2	-	0	5
5 - 7½ ha	65,41	93	2	1	-	1	2
7½ - 10 ha	103,96	87	3	3	3	1	0
10 - 15 ha	194,01	82	3	9	1	0	1
15 - 20 ha	184,29	73	4	17	0	0	1
> 20 ha	131,93	72	3	21	-	0	0
Waterland	727,26	80	3	11	1	0	1
Broek in Waterland	135,12	79	4	10	2	0	4
Monnikendam	71,67	84	6	3	0	1	0
Ilpendam	141,13	82	3	8	0	1	1
Landsmeer	119,91	81	2	13	1	0	0
Oostzaan	83,83	75	3	20	0	0	0
Amsterdam-noord	175,60	79	3	12	1	0	1

STANDAARDUREN

Voor de berekening van de arbeidsbehoefte zijn de volgende standaarduren gebruikt:

Veestapel:

per melk- of kalfkoe (incl. jongvee)	275
per stuk mestvee	25
per mestvarken	40
per fokzeug (incl. biggen)	100
per werkpaard	175
per schaap	10
per leggen	4
per eend	5

Grasland (per ha):

verzorgen + bemesten	65
hooien per keer	80
kuilen per keer	80
drogen per keer	40

VOLWAARDIGHEIDSPERCENTAGES

Voor het omrekenen van het aantal arbeidskrachten van de C.B.S.-telling 1953^{II} tot volwaardige arbeidskrachten werden de in onderstaande tabel vermelde volwaardigheidscijfers gebruikt:

Categorie			Leeftijd			Alle leef- tijden
			< 15 jaar	15- 20 jaar	≥ 21 jaar	
Vaste arbeidskrachten	mannen	volle-jaarswerkers:	0,475	0,71	0,95	-
		overige arbeidskrachten:				
		< 8 mnd.	0,20	0,30	0,38	-
	8 t/m 11 maanden	0,35	0,525	0,665	-	
	vrouwen		-	-	-	0,30
Tijdelijke arbeidskrachten, mannen en vrouwen			-	-	-	0,018

ARBEIDSBEBOEFFTE, -AANBOD EN -EFFECT

- 51 -

Groep A

Grootteklasse/ Gemeente	Gemiddelde bedrijfs- grootte in ha	Arbeidsbehoefte in standaard-uren		Arbeidsaanbod in vol- waardige arbeidskrachten			Aantal ha cultuurgrond per volwaardige arbeidskracht	Arbeidseffect in standaard- uren per vol- waardige arbeidskracht
		per bedrijf	per ha cultuur- grond	totaal	per bedrijf	per 100 ha cultuur- grond		
1 - 2½ ha	1,90	2923	1542	6,95	0,9	45,8	2,18	3364
2½ - 5 ha	3,74	2356	631	40,71	1,1	28,7	3,49	2199
5 - 7½ ha	6,16	3139	510	65,41	1,1	17,4	5,74	2927
7½ - 10 ha	8,60	4467	519	103,96	1,2	13,7	7,28	3781
10 - 15 ha	12,30	6178	502	194,01	1,5	11,9	8,37	4204
15 - 20 ha	17,24	8518	494	184,29	1,9	11,0	9,07	4483
≥ 20 ha	26,78	12851	480	131,93	2,4	8,8	11,37	5455
Waterland	12,68	6373	503	727,26	1,5	11,9	8,37	4206
Broek in Waterland	13,40	6739	503	135,12	1,5	11,5	8,73	4389
Monnikendam	14,07	6824	485	71,67	1,6	11,1	9,03	4380
Ilpendam	10,43	5560	533	141,13	1,4	13,8	7,24	3861
Landsmeer	13,37	6461	483	119,91	1,5	11,5	8,70	4203
Oostzaan	9,06	4799	530	83,83	1,4	15,7	6,38	3378
Amsterdam-noord	14,94	7387	494	175,60	1,6	10,6	9,45	4669

Bron: C.B.S. 1953^{II} en 1955.